

Собир Абдулла

Муқимий

*Тўрт парда, етти кўринишли
музикали драма*

ИШТИРОК ЭТУВЧИЛАР

Муҳаммад Амин Муқимий — демократ шоир.
Зокиржон Фурқат — демократ шоир.
Степан Кузьмич — сургун қилинган врач.
Бозорбой — мешкобчи.
Обиджон (Обидча) — шоирнинг дўсти, адабиётшунос.
Муҳаммаджон (Макай) — шоирнинг дўсти, бастакор.
Гофуржон — шоирнинг дўсти, косиб.
Исроилота (Исроил қўса) — найчи устоз.
Рисолат чевар — Убайдулланинг онаси, чевар.
Убайдулла (Завқий) — Муқимийнинг шогирди, косиб, шоир.
Обидахон — Офарин — Муқимийнинг шогирди ва севгилиси.
Маҳкам полвон — Муқимийнинг дўсти, чоракор.
Мулла Абдулла — Муқимийнинг ҳамхужра дўсти.
Асқарали — Муқимийнинг ҳажвларини ўқувчи дўстларидан.
Тожинисо — Убайдулланинг хотини, келинчак.
Ҳожи Муҳсин (Муҳйи) — мутавалли, аристократ шоир.
Тўраҳон додхоҳ — шаҳар мингбоши.
Ашурбой — катта ер эгаси ва савдогар.
Султоналихўжа — танобчи.
Ҳакимжон — танобчи.
Ниёз — миршаб.
Номоз — миршаб.
Деҳқон чол.
Маърифатхон } тўйга келган ўйинчи қизлар.
Латофхон }
Юзбоши.

Полиция, косиблар, қизлар, деҳқонлар, икки деҳқон хотин.

БИРИНЧИ ПАРДА

БИРИНЧИ КУРИНИШ

Кўқон. 1895 йил, қиш фасли, шамол. «Ҳазрат даҳмаси» деб аталган мадрасада Муқимий яшаётган ҳужра. Учоқда ўт ёнмоқда. Муқимий ёзиб тугатган шеърини сандал атрофида ўтирган Муҳаммадjon, Гофурjon, Маҳкам полvon, Бозорбой, Обидjon ва мулла Абдуллаларга ўқиб бермоқда.

Муқимий

Қайга мен бошим урай ҳам қайда гава айлайин,
Қайси бир лутфу карамларни таманно айлайин,
Бўлмаса ҳаргиз муяссар муддаолардан бири.

(Танбурни олиб, бир пардани чертиб, яна ўрнига қўйган Муҳаммадjonга таажжуб билан қарайди.)

Хўш?... Муҳаммадjon?..

Муҳаммадjon. Бошимда бир куй бир ҳафтадан бери айланар эдию, тутқич бермай келар эди. Шеърингизни эшитиб яқин келди. Пардасини топдим.

Обидjon. Кабутарбозга ўхшаб кетасиз-а, Муҳаммадjon?

Муқимий. Кабутарбозлар одатда ёт кабутарни дон сепиб ром қилғучи эдилар. *(Шеърни узатиб.)* Мана буни сепиб кўрмайсизми?

Муҳаммаджон. Хўп! (Шеърни олади, унга Гофуржон яқинлашади.) Бундан ҳаммамиз ҳам бир нусхадан кўчириб олишимиз керак бўлиб қолди.

Бозорбой. Бир нусхадан олмай кетмаймиз ҳамда. Эртага бу, Қўқонга ёйилади.

Полвон. Янгиқўрғоннинг йигитлари мени янги ашуласиз қайтмайсиз, деб жўнатгандилар.

Муқимий. Мулла Абдулла!

Абдулла. Бу хизматни менга қўйиб берилсин. Ўзим кўчириб бераман. (Қоғоз-қалам олиб шеърдан нусха кўчиришга бошлайди.)

Ташқаридан най товуши эшитилади, қулоқ соладилар.

Бозор. Исроил ота...

Муҳаммаджон. Дилдираб, кўчаларда...

Обиджон. Шу изгиринларда ҳам бозорма-бозор, растама-раста, ўгли Абдуқодирни етаклаб, бир бурда нон учун най чолиб, гадолик қилади. Бечора Исроил ота!

Муқимий

Ҳолинг шудир, э бечора санъаткор,
Санъаткорга кенг бу Ҳўқанд бўлмиш тор.
Най тинглашга кўпдан эдим интизор.
Йўқлаб келиб, гоҳо-гоҳо айланай.
Сен най билан ҳалқ ичра машҳур бўлдинг,
Қашшоқ халқнинг ноласига жўр бўлдинг,
Парча нонга муҳтожу мажбур бўлдинг,
Жоним садқанг, кел марҳабо, айланай.

Най тўхтайти.

Кекса санъаткорнинг ҳурмати, чиқиб, бошлаб кирмайсизми, мулла Абдулла?

Абдулла. Жоним билан. (Чиқади.)

Муҳаммадjon танбурни олиб, шеърни куйга солади ва бир мисрасини куйлайди.

Муҳаммадjon. Қўй, табиб боқма, бу дардим бедаволардан бири. (Муқимийга.) Қуллуқ, мулла ака! Бундақа ёпишиб тушадигани бўлмайди.

Абдулла Исроил отани бошлаб киради.

Муқимий. Ана холос!.. Ана холос!.. (Сўрашадилар.) Сизнинг ўрнингиз йўқланиб турган эди, уста.

Исроил ота. Хурматли мулла Зокирjon Фурқатни Тошкентга узатиш маросими бўлармиш деб эшитиб, айтилмаса ҳам келавардим. (Ўтга тобланади.)

Муқимий. Нур, аъло нур. Хуш кўрдик, уста.

Исроил ота. Хушвақт бўлғайсиз. (Учоқ ёнида, ўзича.) Чакана аёз бўлмабди, садағаси кетай.

Муқимий. Кўча ҳам бизнинг хужрадек совуқми, уста?..

Исроил ота. Кошки эди, кўчада ҳам шу хужранинг ҳароратидан озгина бўлса...

Муқимий. Бу хужранинг ҳарорати бору ҳаловати йўқ!

Шу пайт бир бог тараша ўтин билан бир косачада қаймоқ кўтариб, Убайдулла салом бериб киради.

Келинг, Уста Убайдулла. (Сўрашадилар.)

Убайдулла. Хурматли Зокирjon аканинг Тошкентга жўнашлари олдидан бўлаётган тансиқ суҳбатдан баҳраманд бўлайин деб келдим.

Муқимий. Жуда соз қилгансиз. (Муҳаммадjonга мазмунли қарайди.) Юзингни кўрсатиб аввал, ўзингга бандалар қилдинг.

Муҳаммаджон. Яна кўнглим олиб, юз ноз бирлан хандалар қилдинг. Бу газалингиз шинаванда косибларга жуда манзур бўлиб ёйилди.

Гофуржон. Тўртта шинаванда тўпланган ерда шунини эшитишни сўрайдилар.

Муқимий. Бу муҳаммас косиб шоирнинг ўз қалами билан ёзилган содда, лекин шўх шеърдир. Шунингдек, бунга куй боғлашда, Муҳаммаджон, сизнинг ҳам катта хизматингиз бор.

Муҳаммаджон. Қуллуқ!..

Эшик тиклалайди, очадилар, Фурқат киради, ўринларидан қўзғаладилар.

Муқимий. Қадамингизга ҳасанот! Жуда маҳтал эдик, Зокиржон. Сиз кирдингизу гўё харобага офтоб тушди.

Фурқат. Қишдан безган бир ғариб офтобга етишди.

Исроилота. Биздек усти юпун, изғиринзадаларга офтоб керак бўлиб турган эди. (Сўрашиб, ўтиришади).

Муқимий. Ҳаяллаб қолдингиз, ука?..

Фурқат. Кўнгли яқинлар билан бир қатор хайрлашиб чиқиш мақсадида шаҳарнинг у бошидан кириб, бу бошидан чиқдим. Кузьмич билан хайрлашиш учун Ғозиёлиққача бордим, шу баҳонада — ўзларини ҳам бошлаб келдим.

Муқимий. Қанилар?..

Фурқат. Кўча бошида бир киши боласини кўрсатиб қолди.

Абдулла чиқади.

Ўзлари ҳам Қатаған даҳасидан энди келиб турган эканлар.

Обиджон. Қалай? Ҳақимдан қатағанликлар хурсанд эканмилар?.

Фурқат. Хурсанд бўлганларидан ўтқазигга жой то-
полмайдилар.

Исроил ота. Бўлмасам-чи. Болаларини чечак офа-
тидан халос қиладилару хурсанд бўлмасликлари ҳам бор-
ми.

Фурқат. Кузьмич ҳақимнинг халқни севиб, унга
яқин туришлари у кишининг ўзбек тилини яқин йиллар
ичида яхши билиб олишларига сабаб бўлди.

Абдулла Кузьмични бошлаб киради.

Муқимий. О, Кузьмич!.. Кузьмич... Марҳамат!

Бозорбой. Йўлларингизга кўзларимиз тўрт эди.

Исроил ота. Келинг, айланай ҳақим.

Кузьмич. Кечикканимни маъзур тутасизлар.

Муқимий. Кечикиб келган бўлсангиз ҳам бошимиз
осмонга етди.

Ўтирадилар, Муқимийнинг кўзи шеърга берилиб кетган Муҳаммад-
жонга тушади.

Ёдлаш кейин бўлар, гаплашиб ўтиринг, Муҳаммаджон!

Муҳаммаджон. Кўрсинлар-чи, ёд бўлибдими, бўл-
мабдими? (*Танбурни олади.*)

Муҳаммаджон ва Гофуржон.

(*ялла*)

Қўй, табиб боқма, бу дардим бедаволардан бири,
Рангу рўйим кўру кўрма, қаҳраболардан бири,
Рўзгорим тийра, мен бахти қаролардан бири,
Оҳким, ҳолимни сўрмас ошнолардан бири,
Ошнолар балки хешу ақраболардан бири.

Қайсибир истак баёнин ошкоро айлайин,
Қайси дардимни дейин ҳам кимга даъво айлайин,
Қайга мен бошим урай ҳам қайда ғавго айлайин,
Қайси бир лутфу карамларни таманно айлайин,
Бўлмаса ҳаргиз муяссар муддаолардан бири.

Ҳикматқори киради.

Ҳикматқори. Ассалому алайкум!..

Муқимий. Келинг, Ҳикматқори!

Ҳикматқори. Мени жаноб Мутавалли ҳожини ака киргиздилар. Мадрасада чолғу чалиб, ашула айтилмасин эмиш!

Муқимий. Ишингиз бўлмасин, қори! Мутавалли билан кейин ўзим гаплашаман.

Ҳикматқори. Хўп! *(Чиқиб, ташқаридан қулоқ солиб, пойлайди.)*

Муқимий. Ёмон мўридан ёмон тутун чиқади!

Фурқат. Агар ўша Мутавалли ҳожининг вужудида тариқча одамгарчилик бўлса, кириб, роҳат қилган бўлар эди.

Исроил ота. Шеър эшитиб, куй тинглар эди.

Фурқат. Занглаган қалбини мусийқа садоси билан поклаган бўлар эди.

Муқимий. Шундай озорлардан бекиниб, эшикнинг ичидан занжирлаб ўтирганимизда ҳам, озорлар девор ковакларидан кириб ништарини санчаверади.

Полвон. Сиз ҳужрани айтасиз мулла ака. Бу озорлар бизни кенг далада қувиб юриб, ништарини санчади, шаҳардан йўрға миниб бориб санчади. Ҳали айтмоқчи эдим, айтишнинг маврити энди келди: Ашурбойнинг Янгиқўрғонда юз танобдан мўл ери бўла туриб, озгина қарзим учун қозига чақиртирди, икки таноб еримни ўзига ўтказиб олди. Мана озор, мана ҳақсизлик.

Муқимий. Зокиржон ука! Бу ноинсофларга нима деса бўлади, ахир?!

Фурқат. Нима деса бўлар экан?.. (Уйланиб, ўқийди.)

Э, Хўқанд боёнлари, сизлардек инсонларга туф,
Талтайиб, извошда сурган давр-давронларга туф.
Сизни ирғитган Захаров ҳам граф, бойларники,
Бошқалар моли билан ҳовлиқма нодонларга туф.
Фабрикантларнинг пулин еб, синдингиз бир қанчангиз,
Туф бу инсофу диёнатларга, имонларга туф.
Бўлди сизларга она сутдан ҳалол судхўрлик,
Бу ҳаром пуллардан этган хайру эҳсонларга туф.
Хатмихўжа тўй қиларсиз муллалар, бойлар учун,
Камбағаллар оч-яланғоч, қорни йўғонларга туф.
Оқ-қаро ажратмаган, сизлар-ку, бир оми-ю хар,
Роҳи рост кўрсатмаган уламою эшонларга туф.
Фурқато, бойларнинг ҳажвин қанча ёзсанг шунча оз.
Рост эрур бу сўзларим, ул сўзи ёлғонларга туф.

Исроил ота. Қойил, ука! Кетиш олдида боплаб туфурибсиз. (Кули.)

Бозорбой. Бу шеър ўша озорлар ништарини қайириб ташлайди.

Кузьмич. Яхши жасорат қилибсиз.

Обиджон (Муқимийга). Мулла ака. Қўқонда банк очиб хомтама бойларнинг пулини йиғиб олиб, яқинда қошиб кетган товламачи Виктор номли гирмон бойи тўғри-сида...

Кузьмич. Немис банкир...

Обиджон. Шунга атаб ҳажв ёзибсиз эмиш... Шунга айтиб беринг демоқчи эдим.

Бозорбой. Ўшани эшитайлик, мулла ака.

Исроил ота. Ҳа, э, шундай бўлсин.

Ҳаммалари Муқимий оғзини пойлайдилар.

Муқимий

Қаердан аслингу пул бирла кетдингсан қаён, Виктор?
На бўлса бўлди, аммо бопадинг, соҳибқирон Виктор.
Карим охун, Қосим даллол пир айлаб, этагингдан
Чунон ҳам ушладилар ҳовлиқиб, қурғур эшон Виктор.
Керак, пулдорларни мунча ҳам қақшатмасанг эрди,
Бўлар иш бўлди, эмди бой пулига даргумон, Виктор,
Емай-ичмай узатди барча бойлар хомтамаъликдан,
Иложи бўлса беркит, бир тийин ҳам берма, жон Виктор.
Олурда ақчани бойдан кулангирдек қанот қоқдинг.
Қочиб, қайси катакда тухм қўйдинг, макиён Виктор.
Биров куймайди санга, эй Муқимий, мунча куймаклик,
На ҳожатдир демак эмди: фалону писмадон Виктор.

Кулги.

Фурқат. Аммо, бир кесак билан икки қарға урилган.
Обиджон. Қолганлари ҳам анча қағиллашиб олиш-
гандир.

Муҳаммад. Қайнатиб юбордингиз, мулла ака.
Шундай қайнамаган ижод ижодми. *(Танбурни созлайди.)*

Муҳаммад ва Гофуржон

Сенга арзим, айланаман, баён айлайн:
Эшит шафқатли жононим,
Кўнгил кунжида меҳмоним,
Юракдан чин қадрдоним.

Сенга арзим, айланаман, баён айлайн:
Боқиб ҳоли табоҳимга,

Қулоқ солсанг-чи оҳимга,
Келиб қошимга луқмоним.

Сенга арзим, айланаман, баён айлайн:
Бўлурму лутфу наззора,
Йўлингда ошиқий зора,
Кетур раҳмингни жононим.

Сенга арзим, айланаман, баён айлайн:
Тағфил этма ҳолимга,
Боқиб рузий маҳолимга,
Муқимий, кўпдир армоним.

Ф у р қ а т. Ҳовва!..
О б и д ж о н. Таҳсин ва офарин!..

Эшикни зарда билан очиб, М у ҳ с и н киради.

М у қ и м и й. Келсинлар, ҳожи ака!
Ф у р қ а т. Қани, ўтиринг, хожи ака. Суҳбатлашамиз.
М у ҳ с и н (*Кузьмич билан Бозорбойга кўз ташлайди, сўнг*). Баҳузур ўтираверинг, Муҳаммад Зокиржон! (*Муқимийга.*) Мадрасага машшоқ тўплаб, ҳангома қилишни нима деса бўлади?

Ф у р қ а т. Бу даҳманинг мутаваллиси шоир бўлишига суяниб, жасорат этган бўлсак-чи?

М у ҳ с и н. Мен мутаваллиман, бироқ жўрабоши эмасман. (*Муқимийга.*) Ҳар қандай қадамлардан пок тутилиши лозим бўлган муқаддас остонанинг бу қадар оёқости бўлишига мен йўл бермайман!

М у қ и м и й. Сиз пок деб билган қалблардан бу қалблар покизароқдир, ҳожи афанди!..

М у ҳ с и н (*тиграйди*). Бундай сўзларни айтишга қандай жасорат қила олдингиз? Агар сиз учун менинг эъти-

борим бўлмаса, сиз билан улуғ ҳазратнинг ўзлари сўзлашадилар! (Чиқиб, эшикни қаттиқ ёпади, Ҳикматқорини эшик орқасига қўйиб, ўзи кетади.)

Ф у р қ а т

Андалиф вайронада бойқушга боғ бўлмиш ватан.
Баски, Фурқат бўлма ғамгин, даҳраро шул бўлса фан.

Кузьмич. Бу одамни олдин кўрмаган эканман.

Фурқат. Кўрмаганингиз яхши. (Оғир нафас олгач.) Сизнинг олдингизда бизни ерга қаратди. Кўнгли қора одам!.. Бу одамни маърифат, адолат олиб келди деб бизга танитган эдилар. Ҳолбуки, бу жаноб ўзи билан жаҳолат, адоват олиб келган экан. Кўнгли қора одам!..

Ҳикматқори тинглаб, ёза бошлайди.

Бозорбой. Тўғриси, мен учун бундай одамлардан мешим қийматроқ туради, мешимдан халқ баҳраманд. Аттанг, айтинг, ширин ошга пашша тушди!..

Кузьмич. Мен яшаган юртда Морозов деб номи чиққан катта бир фабрикант бўлар эди. (Фурқатга.) Кўнгли қора одам деганингиздан эсимга тушиб кетди.

Фурқат. Эшитамиз.

Кузьмич. Морозов ўз қўл остидаги ишчиларга штраф, яъни жарима солишни расм қилиб, ишчиларнинг бир сўм иш ҳақидан ўттиз тийиндан тортиб, эллик тийингача тутиб қола бошлади.

Бозорбой. Вой қизиталоқ!..

Гофуржон. Ноинсоф!

Кузьмич. Ишчилар бу адолатсизликка чидамай, хўжайинлари олдига талаб қўйиб, стачка эълон қилдилар, яъни иш ташладилар.

Бозорбой. Боплашибди.

Кузьмич. Хўжайинга ёрдамга пошшо аскарлари келди, олти юздан ортиқ ишчи шунда турмага ташланди, отиб ўлдирилди, кўплари ярадор бўлди!..

Фурқат. Ҳимм... даҳшат!..

Исроилота. Ҳе, аттанг, аттанг!..

Бозорбой. Кейин нима бўлди?..

Кузьмич. Дўстлардан бири ярим кечада мени узоқ, хилват кўчадаги ертўлага бошлаб олиб борди. У, ертўлада ўттиздан ортиқ ярадор ишчилар яширинган эдилар. Мен уларни даволашга киришиб, кечалари дори-дармон ташидим, кундуз кунлари уларнинг ёнидан жилмадим, уларнинг революцион қўшиқларига мен ҳам қўшилиб айтишдим:

Смело товарищи, в ногу,
Духом укрепнем в борьбе.
В царство свободы дорогу
Грудью проложим себе.

Кўп ўтмай бизни жандарм қамоққа олиб суд қилди, кўпчилигимизни Сибирга ва бир нечамизни Туркистонга сургун қилди.

Ҳикматқори кетади.

Фурқат. Қаранг энди!..

Бозорбой. Жуда ҳам оғирку-я?..

Муқимий. Бу ерларда бўлган, бўлаётган зулмларчи? Бу зулмлар ниҳоятда оғир бўлгандек, тарихи ҳам узоқ. Марҳум отамнинг ҳикоя қилишича хонларнинг даврида Қўқон атроф қишлоқларида қурғоқчилик бўлиб, экин унмаган йили деҳқонлар солиқ тўлашга қодир бўлмаганлар. Хон ўлпон бадалига деҳқонларнинг от-улов, қўш хўкизини тортиб олган. Бу ҳақсизликка қарши галаён кўтарганда хон аҳолига имтиёз ўрнига кўпларни дорга

осган, зиндонга ташлаган, бутун-бутун қишлоқларни ба- дарга қилиб, чўл биёбонларга ҳайдаган. Кўплар бу зулм- дан, тез-тез бўлиб турадиган қурғоқчилик балосидан бешиб узоқ ерларга кўчиб ҳам кетганлар. Ҳозир Андижон музо- фотида Қўқон қишлоқ деб аталган қишлоқ ана ўша бешиб кетган деҳқонлар қишлоғидир. Ҳурматли Кузьмич, сиз- лар бошингиздан кечирган зулм, қувгинларни биз ҳам хонлар, беклар, шоҳлардан кўриб келаётирмиз.

Бозорбой. Бизнинг ота-боболаримиз ҳам хонавай- рон бўлган деҳқонлар эдилар. Биз яқинда шаҳарга тирик- чилик қидириб келиб, мешкобчилик қила бошладик.

Полвон. Ҳурматли ҳақим, сизнинг келганингизга қанча бўлди?

Кузьмич. Олти йилча бўлди. Келиб Ғозиёғлиқ ма- ҳалласига ўрнашдим, рус ишчилари қанотлари остига ол- дилар. Улар орқали Бозорбойга ўхшаган ўзбек йигитлари билан танишдим, булар мени халққа танитдилар, сизлар билан таништирдилар. Сизлардек ошна-оғайниларим бўл- ганлигидан, мен ўзимни сургундаги мусофир деб ҳисобла- майман.

Фурқат. Сиз билан дўст бўлиши умум Россия мада- нияти билан дўст бўлишдир. Ҳурматли ҳақим, биз сиздан жуда кўп нарса ўргандик.

Муқимий. Сиз бизга маърифат, ёруғлик ҳам дори- дармон олиб келдингиз.

Бошқалар. Шундай...

— Ҳақиқатан...

— Тўғриси ҳам шу...

Исроилота. Ахир, сиз болаларимизга ҳаёт улаша- ётибсиз, ҳақим..

Кузьмич. Бу менинг ҳунарим, инсонлик бурчим...

Ташқарига чиққан Абдулла шошиб. энтикиб киради.

Абдулла. Палискалар!..

Орқадан икки полиция киради.

1-полиция. Кузьмич ҳаким қайсибирларингиз?

Кузьмич. Мен!

2-полиция. Қани, туринг, биз билан маҳкамага борасиз.

Кузьмич. Нега?..

1-полиция. Пошшолик тўғрисида ёмон гаплар гапириб, тақиқланган ашулани айтганингиз учун.

Бозорбой. Бу ҳақорат ёки жиноят бўлмаса керак!

2-полиция. Сенинг отинг нима?

Бозорбой. Бозормешкоб.

1-полиция (хатга қараб). Бўлди. Қани, сен ҳам юр!

Бозорбой. Мени нима учун?..

2-полиция. Жаноб мутавалли ҳожига қарата, «ошга пашша тушди, бундай одамлардан мен учун мешим қийматроқ туради» ва ҳоказо...

Бозорбой. Шундай деганим тўғри.

Кузьмич. Мен буларга қандай қилиб Қўқонга келиб қолишим сабабларини айтиб бердим. Буни ҳеч кимдан яширмайман.

1-полиция. Закончилигингизни маҳкамага бориб қиласиз. Қани, кетдик.

Ҳужра эшигидан чиқадилар: ички нарда тушиб, саҳна олдида воқеа давом этади, халқ тўпланган.

Муқимий

Ёмонни фош этиш бўлганда қийин,
Яхшининг таърифин мен қандай дейин.

Оқни оқ дедингу қолдинг балога,
Рост сўз сабаб бўлар зўр можарога.

Ёмонни ёмон деб оғзи-бурнинг қон,
Ёмонни яхши деб виждонингдан тон.

Шунда кун кўрарсан, давр боқар сенга,
Ҳақиқатни айтсанг ўт ёқар сенга.
Адоват калхату ҳақ сўз кабутар.
Ҳақ сўзни гапирсанг, калхатлар ютар.

Кузьмич. Хайр қадрдон, Зокиржон, меҳрибон,
Хор. Бизни элтиб, бизни қилсинлар сўроқ.
Фурқат. Тухмату игво билан тўлган замон.
Хор. Бизни Кузьмичдан қилолмайсиз йироқ,
Муқимий. Жабру кулфатдан тўлиб бағримга қон,
Хор. Бу нечундир, элга доғ устига доғ?!
Бозорбой. Урдилар, ҳақ сўзни деб қўйсам, чунон,
Хор. Бўлмадик шод, бўлмадик ҳеч вақтичоғ,

Кузьмич билан Бозорбойни олиб кетадилар, қолганлар эрга-
шиб чиқадилар.

П А Р Д А

И К К И Н Ч И К У Р И Н И Ш

Шу мадрасада Мутавалли ҳожи Муҳсиннинг бой жиҳозли нақшинкор
ҳужраси, воқеа биринчи кўринишдан бир-икки ҳафта кейин, кундуз,
ҳаво юмшаган чоғда бўлиб, Муҳсин истироҳат либосида, елкада
почапўстин, бошда тос кулоҳ, сандалда ўтириб бир нима ёмоқда.
Парда очилганда ёзганини ўқийди.

М у ҳ с и н

Додхоҳим спехр ёр ўлсин,
Бахту давлат барқарор ўлсин.

Рисолатчевар паранжили кириб, даҳлиз эшигини чертади.
Марҳамат!.. (Яна чертади.) Хўш?.. Марҳамат!..

Яна чертади, Муҳсин чиқиб, паранжидаги хотин кишига
дуч келади.

Рисолат. Ассалом алайкум, ҳожим.

Муҳсин. Ваалайкум!.. Хўш!..

Рисолат. Рисолатчевар деб эшитганлари бордир, ҳожим?..

Муҳсин. Хайр!..

Рисолат. Сиз, ўғлимнинг устозига устоз, хон ҳазратининг ўнг қўлларисиз.

Муҳсин. Тушунмадим?..

Рисолат. Убайдуллажон менинг боқиб олган ўғлим бўлади. Муқимий домла унга устоз, сиз бўлсангиз Муқимийга устозсиз. Гап билмаганим қурсин, шуни ҳам эплаб тушунтира олмадим.

Муҳсин. Бахтли аёлсиз, чевар. Шундай, Муҳаммад Амин Хўжа Муқимий, Убайдуллаларни ўз туғишган укаларим, энг зубда шогирдларим деб биламан. Инчунун, улар ҳам мени бир устоз деб ҳурмат қиладилар.

Рисолат. Бўлмасам-чи, айланай ҳожим. Етимчаларимдан Убайдулласи тушмагур менга бошқача меҳру оқибатли чиқди. Худо умрини берсин.

Муҳсин. Шоирлигидан кўра, сизга кўпроқ унинг касиблиги асқотса керак-а?..

Рисолат. Битта касибнинг топгани нима бўлар эди. Мен чеварликдан бошқа чизмакашлик ҳам қиламан. Убайдуллажон шойи қийиқ, ружалар ҳошиясига ғазал чизиб беради. Буни шаҳарга биз урф қилдик. Шунинг орқасида бир чевар қизга уйлантириб ҳам қўйдим.

Муҳсин. Савоб иш қилибсиз.

Рисолат. Яна бир савоб иш важдан сизга маслаҳатга келган эдим.

Муҳсин. Бош устига.

Рисолат. Муқимий сизнинг чизган чизигингиздан чиқмасалар керак-а?

Муҳсин. Албатта. Хўш, нима эди?..

Рисолат. Ўзлари билсалар керак, уста Олимжон-

нинг Обида деган оқила, нодира қизи бор. Убайдуллангиз Олимжонникида халфа бўлиб ишлаб юрган вақтида унга эргашиб, яхшигина шоира бўлган. Мен унинг фарқига бормасам ҳам, Убайдуллангиз уни жуда бўлайдиган қиз деб мақтаб юради. Бу қизнинг битган ғазаллари Муқимийга етиб, манзур бўлиб, бора-бора Обиданинг ғазалларини тузатиб бериб юрганлар. Унга Офарин деган лақабни ҳам Муқимий қўйиб берганлар.

Муҳсин. Офарин... (*Ўйлаб, ёдга туширади, енгил тортиб.*) Яхши!.. Қани, давом этинг...

Рисолат. Бу қиз Олимжоннинг яккаю ягона фарзанди, эрка ўсган қизи бўлса ҳам, анча эслик, одоб-андишалик қиз.

Муҳсин. Ёш бўлса керак-а?..

Рисолат. Бу қатори қизлар бир-икки боланинг онаси бўлдилару, бу қиз куёвга берилишига кўнмай келади. Сиздан яширадиган сир йўқ, айланай ҳожим. Сезишимча, бу қизнинг кўнгли Муҳаммад Амин Хўжада эмиш...

Муҳсин. Балки, Муҳаммад Амин Хўжанинг ҳам бу қизга кўнгли бордир. Нима дедингиз, Чевар?.. Агар шундай бўлса, иккимиз ўртада туриб, тўй қилиб юборар эдик... А, лаббай?..

Рисолат. Муҳаммад Амин Хўжанинг ҳам кўнгли борлигини пайқаб, шунга ўзлари бош қўшсалар, деб келдим-да, айланай ҳожим.

Муҳсин (*тикланади*). Ундай бўлса, бунга бош қўшмай нимага бош қўшамиз. Войбой!.. Чевари тушмагур. Ўйлаб юрган муддаом эди, қаранг-а!..

Рисолат. Уста Олимжон Муқимийни қашшоқ демаса...

Муҳсин. Бу томонини менга қўйиб беринг. Ўзим совчиликка бораман, мен билан битмаса, юртнинг катталарини аралаштирамиз. Мен агар ўша уста Олимжон бўла-

диган бўлсам, Муқимийдек шоирга бир қиз эмас ўн қизим бўлса икки қўллаб тутар эдим.

Рисолат. Илойим, обрўйингиз бундан ҳам зиёда бўлсин. Мен кета қолай.

Муҳсин. Майли, сиз бу томондан хотиржам бўлаверинг.

Рисолат. Ҳа, айтганча... (Енидан бир шойи қийиқ чиқариб, енг устида узатади.) Ўзларига атаб, келинимга тиктирган эдим, оз бўлса ҳам кўпнинг ўрнида кўрадилар, айланай ҳожим.

Муҳсин. Э!.. Э!.. Ҳожати йўқ эди-ку. А, ҳа, майли. (Олиб фотиҳага қўл очади.) Иккалалари қўшақарисинлар. Облоҳу акбар.

Чевар кетади, унинг орқасидан масхараомуз қараб қолади.

Э, соддалигинга офарин. Муқимий энди қўлимга тушдинг, қўлимга... (Кириб, қийиқни яна кўздан кечириб, сандиққа солади, ўтириб, чала шеърни ёзади, шу вақт Ашурбой кириб, эшикни чертади.) Марҳамат!..

Ашурбой (кириб). Ассалому алайкум... Жаноб ҳожим.

Муҳсин. Марҳабо!.. Марҳабо!.. Келсинлар, бой. (Туриб қарши олади.)

Ашурбой. Сизни топиб бўлмайди. (Ўтириб фотиҳа торгач.) Кеча кечаси Овғонбойнинг ўғиллари извош олиб келиб, тополмай борди.

Муҳсин. Шундай бўлган экан. Биз, Тўраҳон махсум билан, ҳазратнинг даргоҳларида хизматда бўлдик. Хабарингиз бордир, Қозондан Хўқандга Абдулрашид қози меҳмон бўлиб келганлар. У киши кела солиб, каминани йўқлатганлар.

Ашурбой. У жаноб билан олдиндан танишлигингиз бормиди, ҳожим?

Муҳсин. Биз Истамбулда Аё сўфи жоме шарифи-

да бир ҳужрада истиқомат қилиб, таҳсил кўргач, кейин у киши Қозонга, камина Туркистонга келдим.

Ашурбой. Абдурашид қозининг бу келишлари бежиз бўлмаса керак?..

Муҳсин. Албатта... Мусулмон миллатларни бир байроқ остига бирлаштириш ҳам Маккатиλλονинг таъмири учун ислом давлати манфаатига моддий зона уюштириш масаласида Қўқон уламоларининг кенгашини ўтказмоқчилар. (Тикилиб.) Бу хайрли иш учун ўзлари ҳам ташаббус кўрсатадиларда-а, бой афанди...

Ашурбой. Бўлмасам-чи. Мен йилда бу ёрдамни қанда қилмайман, яна қўлимдан келганча ёрдамга тайёрман.

Муҳсин. Хўш... бой, паришонхотир кўринасиз...

Ашурбой. Дўконни очиқ ташлаб, бевақт келишимнинг важи бор. (Ёнидан бир қоғоз олиб, ўзатиб.) Сизни Муқимий ҳажв қилибди, деб келтириб беришлари билан олиб келавердим.

Муҳсин

(қоғозга кўз югуртириб.)

Тўрт қўлин оғзига солди, тўймағур, қурғур Ашур,
Талтайиб чит растасида ўзига манзур Ашур.
Гоҳи бошда катта дастор бирла жоме саҳнида,
Гоҳи кун майхонада мастликда ул машҳур Ашур.
Гоҳ миниб йўрга, чиқар қишлоққа пул ундиргали,
Гоҳи ишратхонада бойваччалардан — зўр Ашур.
Ҳеч Ашур эплолмагай мазкур Ашур найрангини,
Қайда бир найранги бор, бешлиқ унга мазкур Ашур.
Хўжа кўрсинга берар ҳар рўзада халққа закот,
Ундиришда мих сугургай, жон олиб, анбур Ашур.
Пора бирла олди бир қашшоқ ерини қақшатиб,
Муттаҳам, маккор, тулки, нобакору, сур Ашур.

Э, Муқимий, ёзма, ҳайф ёзмоққа бойлар ҳажвини,
Ҳаммага феъли аён, машҳур ҳожи, кўр Ашур.

Ашурбой. Кўрдингизми?

Муҳсин. Ҳаддидан ошиб кетди!

Ашурбой. Биз сизни, бу шаҳарнинг маликул шуаро-
си деб таниймиз. Бунинг жиловини сиз тортиб қўймаса-
нгиз, ким тортади? Яқинда ҳурматли заводчи Ходихўжа
эшон поччани ҳажв қилди, мана энди мени, эртага ўзингиз-
ни, бора-бора додхоҳни, ҳазратни ҳажв қилишдан ҳам
тоймайди.

Муҳсин. Жиловини тортиб қўйиш керак. Бироқ, бу
биргина менинг қўлимдан келмайди. Унинг нуфузи зўр,
шаҳарда кўпчилик бўлган косиблар унинг кўча тилида ёз-
ган ашулаларидан баҳраланадилар.

Ашурбой. Уни тийиб қўйиш сизнинг қўлингиздан
келмаса, менга қўйиб беринг. Тўртта отабезорига пул бе-
риб, калтаклатиб, шалайим қилдириб ташлай бўлмаса!..

Муҳсин. Ҳай-ҳай, бой, зинҳор-зинҳор!..

Ашурбой. Қўлингдан келмайди демоқчи бўласиз-
ми?..

Муҳсин. Қўлингиздан келади-ю, аммо бу шаҳарда
туришдан умидингиз борми? Унга мухлис бўлган косиб-
лар бу ишни қилганингизни сезиб қолгудек бўлсалар
борми, дўконингизга ўт қўядилар. Нима деб ўтирибсиз.
Ундан ўч олиш учун бошқачароқ тадорик излаш керак.

Ашурбой. Нима қилиш керагу, қачон?

Муҳсин. Сабр қилинг!.. (Маъноли тикилиб.) Менга
кўнглини яқин олиб, ҳужрасидан авақта қилинганлар тўғ-
рисида додхоҳга илтимос қилишимни сўраб кирган эди,
мен қўйини пуч ёнгоққа тўлғазиб чиқариб юбордим. Бил-
майдики, энди уни биз, пичоқсиз сўямизу сиртмоқсиз оса-
миз. А, лаббай?.. Хўп денг!..

Ашурбой. Хўп!..

Мулла Асқар бозор қилиб киради.

Асқарали. Келинг, бой почча, (Сўрашгач, қозон остига ўт қалаб савзи-пиёз тўғрашга киришади.)

Муҳсин. Юрт улуғларининг назаридан қолаверса ўзига қийин... (Бир қоғоз олиб.) Насия ҳақидаги илтимосингиз ёдингиздами, бой?..

Ашурбой. Дарвоқе, ўша нима бўлди?..

Муҳсин. Ўша кунлари машқ қилиб қўйган эдим. (Уқийди.)

Нақд баҳридан гуҳар пайдо бўлур,
Насия қаҳридан хатар пайдо бўлур.
Насия хўб эрмас, аё аҳбоблар,
Ошноликка зарар пайдо бўлур.

Бой завқ билан тебранади.

Нақд савдодан асал пайдо бўлур,
Насия савдодан касал пайдо бўлур.
Ошнадан ажрагайсан оқибат,
Ўртада жангу жидол пайдо бўлур.

(Бойга бериб.) Катта қоғозга ёздириб, беткай ерга ёпиштириб қўйсангиз, дўкондан насия ариб кетади. Иншоолло...

Ашурбой. Қуллуқ. Бунинг муздига бир зиёфат қарздор бўлдик.

Муҳсин. Саломатлик бўлсин. Биз озор эмас, кишиларнинг кўнглини олишни яхши кўрамыз.

Ашурбой. Савдогар аҳлига ғамхўр бўлганингиз учун раҳмат. (Фотиҳа ўқийди.) Энди менга рухсат бера-сиз, ҳожим. Ҳа, айтгандек, ваъдага мувофиқ тўнларнинг пулини олиб келган эдим. (Пул узатади.)

Муҳсин олиб санагач, бойга қарайди.

Муҳсин. Кимхоб тўнга ҳам сурра тўнлар нархида пул пичибсизми?..

Ашурбой. Тўнфуруш эмаслигимни яхши биласиз Харидори чиқса сотилиб кетар, сотилмаса, лозимомадага турар. Ҳозир тўйгарчилик йўқ.

Асқарали (*савзи тўғраб турган еридан*). Тўйгарчилик бўлмаса, юртда ўлим бўлиб туради. Ўлибдими, товутга ёпиш учун ҳам олмаса!..

Муҳсин. Жиммм!.. Бу нима беадабгарчилик?.. (*Бойга.*) Хафа бўлмайдилар, бой. Бу бизнинг мулла Асқар юзга чопарроқ чиқиб қолди.

Ашурбой. Қаранг энди!..

Муҳсин. Бир оз қўшинг, бой.

Ашурбой. Хайр майли, биздан кетса сизга кетсин. (*Яна пул узатади.*) Энди рухсат берасиз. (*Қўзғалади.*)

Муҳсин. Мулла Асқар ош қилаяпти.

Ашурбой. Раҳмат. Дўкон очиқ қолган эди, ошни бафуржа еймиз.

Муҳсин (*бўхчадаги тўнларни олиб*). Мулла Асқар, тўнларни бой поччаннинг извошларига ташлаб келгин.

Асқарали. Хўп.

Тўнларни олади. Муҳсин сандиққа пулни қўйиб, бир қанча дўппи, рўмоллар, шу жумладан, Чевар олиб келган қийқни ҳам олади.

Муҳсин. Мана шуларни ҳам пуллаб бера қолсангиз бой.

Бой тўнларни кўздан кечирар экан, шошиб бурилади.

Ашурбой. Жуда яхши. Рўмолфурушларга тайинлайман. Хайр. Ҳа, Муқимий масаласи?..

Муҳсин. Бу томондан хотиржам бўлаверинг.

Унгача Асқарали чиқиб узоқлашган эди, бой ҳужра эшигидан чиқиб ҳовлиқади.

Ашурбой. Мулла Асқар!.. Ҳо, мулла Асқар!..

Тез кетади, Муҳсин кириб ёзган шеърини қўлга олади, ўқийди.

Додхоҳим спеҳр ёр ўлсин,
Бахту давлат барқарор ўлсин.
Чор аркон, шаръу хонаи дин
Адл ҳукмингла устувор ўлсин.

Давомини ёзмоқчи эди, орқадан косиблар Муқимий ғазалларини куйлаб ўта бошлайдилар.

Ўтқинчилар

(ялла)

Э дилбари ноз офарин ягона,
Кўрмас балки сендек қизни замона.
Кўнгил олиб, шеър юбориш баҳона,
Юрагимни эзиб, адо айладинг.

Муҳсин жаҳл билан қаламини ېрғитади ва ташқарига чиқади, ялла давомида Асқар киради, деразани очиб, қулоқ солади, ўзи ҳам қўшилишиб айтади, сўнгра ишига машғул бўлади.

Асқарали

Васлинг эрур Муқимийнинг муродим,
Етмас сенга бу даҳр аро фарёдим,
Обод этмак истаб бу ноободим,
Мактуб билан кўнглим зиё айладинг.

Муҳсин киради, тўхтайтиди.

Муҳсин. Деразани нега очдинг?..

Асқарали. Ёғ доғ бўлиб олгунча очиқ турсин, ҳожи ака.

Муҳсин. Ёпиб қўй!.. (Асқарали бўғилиб, ёпар экан.)
Итни урсанг ҳам, Муқимийдан айтадиган бўлиб кетибди.

Асқарали. Баъзи шоирларнинг ёзган ашуласини, итни урсанг ҳам айтмайди.

Муҳсин. Бас!.. Ишингни қил! (Ёза бошлайди, сўнг Асқаралига мағрур қараб). Қулоқ сол. (Ёзганини ўқийди.)

Наъту расулу ҳамди худо ёзма, йўқ тилак.

Муҳсин ашула ёзки, бу эл ҳанграган эшак. Маъқулми?

Асқарали. Ҳожи ака. Рост гап, халқнинг шаънига айтилган бунақа ғализ, бемаза, тухмат шеърни ҳам қилмаман. Халқни эшакка тенг қилибсиз, халқ ҳеч қачон сиздан бунни кутмаган бўлса керак.

Муҳсин. Сен ҳам ўша авом халқнинг биттасисан. Шунинг учун сенга ғализ ботган бўлса керак.

Асқарали. Битта бу шеърингиз эмас, сизнинг қайси кунги ишингиз ҳам ғализ ботган эди.

Муҳсин. Қайси ишим?..

Асқарали. Бир зиёфат, бир тўн учун имонингизни сотиб, қозихонада ёлғон гувоҳликка ўтиб, бир камбағал косибнинг хонавайрон бўлиб кетишига сабабчи бўлганингиздан Асқаралининг хабари йўқ дейсизми? Сизга жой, ош берган халқ, энди эшак бўлибди. Қаранг-а!..

Муҳсин. Йўқол!.. Кўрпа-тўшагингни кўтар, ҳозир ҳужрадан чиқиб кет!

Асқарали. Кетаман, хўп, ҳожи афандим! (Кўрпасини йиғиштириб.) Сиз билан туришга ўзимнинг ҳам тобутоқатим қолмаган эди. (Кўрпасини тугиб туриб, хиргойи қилади.)

Қилар ишлари элга зулмким,
Тўйда тўн кийиш муддаоларинг.
Фитна-ю фасод ила тил узун,
Тегди жонга бу, ҳўлбалоларинг.
Кеча-кундузи пул қилиш ғами,
Кимки бой хушомад этиб унга.

Ютаман деган юртни бу дами.
Уламо деган аждаҳоларинг.
Ҳо, уламо деган аждаҳоларинг.

(Чиқа бошлайди.)

Муҳсин. Йўқол!.. Кўзимдан йўқол!.. (Орқасидан
ўтин отади.)

Шу пайт ўткинчилар Муқимий ғазалидан куйлаб, ўта бошлайдилар.

Ўткинчилар

(ялла)

Навбаҳор очилди гуллар, сабза бўлди боғлар,
Суҳбат айлайлик келинлар жўралар, ўртоқлар.
Ҳайф ким аҳли тамиз ушбу замонда хор экан,
Олдилар ҳар ерда булбул ошиёнин зоғлар.

Тобакай мундоғ маломат кунжида доим, Муқим,
Бу замон кўз туткин эмди сенга бўлсин тоғлар.

Ялла узоқлашади, руҳан азоб чеккан Муҳсин нос чекади ва тез туф-
лаб ташлайди, бақиради.

Муҳсин. Бу ялангоёқ авом халқни сенинг ғазалингни
қўшиқ қилиб, завқланишдан маҳрум қилишим керак. Қал-
бингга ништар санчиб, қадамингни синдирмагунча, оромим
бўлмайди, оромим!..(Ўз чаккасига ихтиёрсиз уради, қўли-
даги носқовоқ қаттиқ ботади, уни жаҳл билан ерга уради
ва тез салла, чопон кийишига киришади.)

ПАРДА

ИККИНЧИ ПАРДА

У Ч И Н Ч И К У Р И Н И Ш

Додхоқ маҳкамаси. Бир томонда йўлак, унинг ёнида қамоқхона, бир томонда айвон, айвон ёнидан ичкарига, айвондан меҳмонхонага кирадиган эшик.

Парда очилганда қамоқдаги маҳбуслар хор айтмоқда. Номозмиршаб айвонни супуриб, палос ёзмоқда.

Маҳбуслар

Хор

Пошшолик йўқласа ногоҳ, гадо деб, ахтаринг,

Тутманг ҳаргиз номини, бахти қаро деб, ахтаринг.

Шум бу даврондан тополмасдан ёруғликдан нишон,

Умрлар умри чароғи беэиё деб, ахтаринг.

Ахтарар чоғида э ағёр, бир туҳмат ила,

Камбағал, қашшоқ Муқимийга жазо деб, ахтаринг.

Чойнакда чой кўтариб Ниёзмиршаб кирази, скамейкага ўтиради.

Ниёзмиршаб. Бугунги ов бароридан келди, оғайни.

Намозмиршаб. Каттароқ қиморнинг устидан чиқиб қолдингми дейман-а?..

Ниёзмиршаб. Қимордан чўтал олиш, йўл устидаги гап-ку. Уни қўявур, бугун хода бозори томон билан юриб,

бир оз коптиков қилсам, катта ҳовлининг хўжайини аллақайси бир шаҳардан иккита нозанини олиб қочиб келиб, хуфия бозорга қўйибди-ю, ҳали уларга пошшоликдан патент олмабди. Бўлдими?..

Номоз миршаб. Тоза... устидан чиқибсан-ку.

Ниёз миршаб. Бундақанги устидан чиқмайман, оғайни. Жиндаккина гишава қилган эдим, насибага яраша нумайроқ сўлкавойлардан униб қолди. Хўш, Номоз, ўзинг-чи?..

Номоз миршаб. Бугунги менинг овим ҳам чакки эмас. Ўрикзор такада бедана ўйинининг устидан чиқиб қолиб, десанг, даврадаги зўрини эгасининг қўлидан тортиб олиб, йўлга равона бўлдим. Уни қўлга туширолмайд юрган ишқибоз жазманлар орқамдан Дегрезликкача келиб, мендан сотиб олиб кетишди. *(Чўнтагидан пул олиб санайди.)*

Ниёз миршаб. Хоҳ-ҳо!.. Қанча?..

Номоз миршаб. Эликдан ошади. Ўзингизники-чи?..

Ниёз миршаб. Меники қирқ беш. Қани, сен бешини бу ёққа узат.

Номоз миршаб. Нега энди?

Ниёз миршаб. Ўтган сафар юз бошига мен узатдим, энди сен чўзиб қўй.

Номоз миршаб. Қўйсанг-чи, шунақа ҳазилди.

Юз боши киради, Номоз Ниёзга узатади, Ниёз аста юзбошининг кафтига босади.

Ниёз миршаб. Оз бўлса ҳам, кўпнинг ўрнида кўрасиз.

Юз боши. Ёғлигидан унганга ўхшаб қолди. *(Чўнтакка солади.)*

Номоз миршаб. Ҳа, энди, бола-чақанинг ризқига яраша.

Ю з б о ш и. Жойларни тўғрилаб қўйинглар, жаноб додхоҳ мутавалли ҳожи билан келаётибдилар.

Н и ё з ч и қ а д и, Номоз жой ҳозирлайди, юз боши уларни кутиб олади, до д х о ҳ билан М у ҳ с и н сўзлашиб кирадилар.

Д о д х о ҳ. Юзингиздан ўтолмай Кузьмич ҳакимни Бозор мешкобга қўшиб, қамаб қўйдиму, лекин бу ишимиз пухта эмас. Аввало Кузьмични қамашга далил йўқ, иккиламчи, рус фуқароси. Ҳоким жанобларидан амр бўлмайтириб, уни қамашга ҳақимиз йўқ эди, дарҳол ҳокимга одам юбориб, икки ой ушлашга ижозат олдим. Бугун-эрта бўшатишга тўғри келади.

М у ҳ с и н. Бозор мешкобни-чи, додхоҳ?..

Д о д х о ҳ. Унинг жазосини бердирдим. Дарранинг таъми ҳали-бери танасидан кетмаса керак, а, Юз боши?

Ю з б о ш и. Шундай, жаноб додхоҳ. Боплаб урдик.

Д о д х о ҳ (М у ҳ с и н г а.) Бу ҳаммаси сизнинг юзу хотирингиз, а...

М у ҳ с и н. Бунинг учун раҳмат. Аммо ҳалигача Асқаралини тутиб, қамамаганингиздан, улуг ҳазрат сиздан хафалар!.. Мен ҳозир тўғри ҳазратнинг ёнларидан келдим. Асқарали бизнинг ҳужрадан чиқиб кета туриб, шаккоклик билан уламоларни ҳақорат қилганини ўзингизга айтган эдик.

Д о д х о ҳ. Қишлоқма-қишлоқ қочиб юриб, тутқич бермай ётибди. Орқасидан одам қўйдим, уни албатта тутиб қамаймиз. Хотиржам бўлинг.

М у ҳ с и н. Ҳазрат сўраб қолсалар, шундай дейманми?..

Д о д х о ҳ. Айланай ҳожим. Ҳазратга ўзингиз йўриғи билан тушунтирасиз. Ҳар ҳолда уни тутиб, қамамай қўймайман.

Н о м о з к и р а д и .

Н о м о з м и р ш а б . А ш у р б о й п о ч ч а к е л а ё т и б д и л а р .

О р қ а м а - о р қ а А ш у р б о й к и р а д и , т у р и б к у т и б о л а д и л а р .

Д о д х о ҳ . К е л и н г б о й .

А ш у р б о й . Қ и ш л о қ қ а ч и қ и б к е т а ё т г а н э д и м , й ў л у с т и к и р и б з и ё р а т қ и л и б ў т а й д е д и м . (*Тўрдан жой олиб, фотиҳа тортади.*) Д а в л а т л а р и б а р қ а р о р б ў л с и н .

Д о д х о ҳ . Р а ҳ м а т б и р о д а р . Ҳ о з и р г и н а ҳ у р м а т л и ҳ о ж и м б и л а н с и з н и н г ҳ а қ и н г и з д а г а п л а ш г а н э д и к , ҳ а ж в и н и э ш и т и б , д а р ғ а з а б б ў л д и м .

А ш у р б о й . К ў р м а й с и з м и э н д и . . . Ё л и ш г а н и б и з б ў л и б қ о л д и к .

Д о д х о ҳ . Қ а м а б қ ў й и ш қ ў л и м д а н к е л а д и - ю , л е к и н б у б и л а н ҳ о р д и г и м и з ч и қ м а й д и . Я х ш и с и с и з д а в ў о г а р б ў л и б , қ о з и х о н а г а ч а қ и р т и р и н г . Ҳ о ж и - ю ҳ а р а м а й и б ў л с а н г и з , к а т т а м у л к э г а с и , ш а ҳ а р д а н о м қ о з о н г а н д а в л а т м а н д л а р д а н б и р и б ў л с а н г и з у , с и з н и м а с х а р а л а ш , ҳ а қ о р а т қ и л и ш г а н и м а ҳ а д д и б о р ? Ж а з о с и н и ш а р и а т қ о з и х о н а с и б е р с и н !

М у ҳ с и н . С и ё с а т и н г и з г а т а с а н н о , д о д х о ҳ . Ж у д а ҳ а м о қ и л о н а м а с л а ҳ а т . М у қ и м и й н и н г қ о з и х о н а г а ч а қ и р и л и ш и , у н и н г х а л қ ў р т а с и д а о б р ў й и н и п а с а й т и р а д и , я њ н и а в о м х а л қ М у қ и м и й н и ш а р и а т у р г а н д е б ғ а з а л л а р и н и ў қ и ш у ё қ д а т у р с и н , с а л о м - а л и к ҳ а м қ и л и ш м а й қ ў я д и .

А ш у р б о й . А р и з а н и ў з и н г и з ё з и б б е р а с и з - д а ! . .

М у ҳ с и н . Ж о н и м б и л а н .

А ш у р б о й (*Додхоҳга*) . Б и р и л т и м о с б и л а н к и р г а н э д и м .

Д о д х о ҳ . М а р ҳ а м а т . Қ ў л и м и з д а н к е л а д и г а н х и з м а т б ў л с а б а ж о н и д и л .

А ш у р б о й . Я н г и қ ў р г о н д а г и м у л к и м и з г а М а ҳ к а м п о л в о н д е г а н б и р д е ҳ қ о н н и н г т ў р т т а н о б е р и к ў с т б ў л и б к и р и б қ о л г а н и д а н ғ а ш и м к е л и б ю р а р э д и . Қ а р з и б а д а л и г а

икки танобини ўзимга ўтқазиб олдим, қолган икки танобини ҳам сот десам унамайди нобакор!

Муҳсин. Тўхтанг бой! Учи топилди. Ҳажвда бу ҳақда, яъни ҳажвининг бир бандида мана бундай ёзилган:

Пора билан олди бир қашшоқ ерини қақшатиб,
Муттаҳам, маккор, тулки, нобакору сур Ашур.

Бу бежиз эмас. Шундан билингки, ўша деҳқон Муқимийга сиздан шикоят қилган бўлиб чиқади.

Ашурбой. Ўлманг, ҳожим. Қолган икки танобини олсам ҳам оламан — олмасам ҳам оламан. (*Додхоҳга.*) Илтимос ҳам шу тўғрида эди, жаноб додхоҳ.

Додхоҳ. Бу, ҳеч нарса эмас. Бувайда мингбошисига биздан салом айтасиз. Биздан омонат гап: мени додхоҳ юбордилар, дейсиз.. Вассалом..

Ашурбой. Қуллуқ. Саломат бўлинг. Худо хоҳласа, тўйларингизда бел боғлаб хизмат қиламан. (*Белидан кийиксон қамчин олиб узатади.*) Ўзгандли бир ошнамиз совға қилган экан, сизга муносиб кўриб, олиб келган эдим.

Додхоҳ. Раҳмат.. (*Қўлда тугиб, томоша қилади, манзур қилади.*) Юзбоши..

Ашурбой (*соатига қараб*). Менга рухсат. Бўлмаса, мен борай.

Додгоҳ. Хўп-хўп-хўп!.. Керак бўлса, бу ишга яна бош қўшамиз... Ундан хотиржам...

Ашурбой. Раҳмат..

Туриб чиқа бошлайди, кузатадилар, юз боши бирга чиқади, додхоҳ қамчинни томоша қилар экан, кулиб Муҳсинга қарайди.

Додхоҳ. Ҳалиги қизнинг таърифи қолиб кетиб, бошқа мавзуга ўтиб кетиб қолдикми?

Муҳсин. Дарвоқе, шуни айтмоқчи эдим. Масала, қизнинг ҳусни, фаҳми фаросати ёки шоиралигида эмас. Қиз бола бўлгандан кейин шоира бўлиб қаёққа борди-ю,

фаҳм-фаросатлик бўлиб нима бўлди. Масала, сиз яна бир нозанинга танмахрамлик бўлишингизда-ю, аламзада бойларнинг Муқимийдан ўчларини олиб беришингизда.

Д о д х о ҳ. Бўлмасам-чи... Ҳа, айтганча, Муқимий бу қизни яхши кўрар эканми?

Муҳ син. Шогирди бўлса ҳам кейинча ораларида муҳаббат пайдо бўла бошлаган.

Д о д х о ҳ. Муқимий ўзи озлик қилгандай, қизлардан ҳам шоира чиқармоқчи экан-да, а!.. Номоз!..

Номоз миршаб киради.

Чилим сол!..

Номоз миршаб чиқиб, чилим солиб киради, чектириб чиқади, юз боши киради.

Юз боши. Муқимий уч-тўртта одам билан келиб, киришга ижозат сўрайди.

Д о д х о ҳ (Муҳсин билан кўз ўйнашиб олгач). Хўш ҳожим!..

Муҳ син. Албатта Кузьмич билан мешкобнинг қутқазилишини илтимос қилиб келган бўлади. Гўё сиз унинг илтимоси билан уларни қутқазган бўласизу кейин ўзини олиб қолиб... а?..

Д о д х о ҳ. Боришини бўйнига қўяман. Қани, қўнмасин-чи! (Юзбошига.) Кирсин.

Юз боши чиқади.

Муҳ син. Мен унга кўринмай, боғ томондан чиқиб кета қолай. Кейин кирарман.

Д о д х о ҳ. Майлингиз.

Муҳ син орқадан кетади. Муқимий бир болали хотин ва уч-тўрт одамлар билан киради.

Келинг, Муҳаммад Аминхўжа Муқимий.

Муқимий. Булар, Бозорбой мешкобнинг оиласи, қавму қариндошлари. Булар билан Кузьмич ҳамда Бозорбойнинг озод қилинишини сўраб келган эдик. Жаноб додхоҳ.

Додхоҳ. Буларни овора қилмасдан, бир ўзингиз келсангиз ҳам бу ерда инобатга ўтар эди-ку.

Муқимий. Бу икки кишининг мендан кўра булар учун манфаати кўпроқ тегеди. Бири халққа сув келтирса, бири ҳаёт.

Додхоҳ (кулиб). Буларни озод қилинг демоқчисизда-а?..

Муқимий. Шундай, жаноб додхоҳ.

Додхоҳ (юз бошига). Кузьмич билан Бозорни бўшатиб юбор.

Юз боши. Хўп.. (Қамоқхона қулфини очади.)

Муқимий ва бошқалар қувониб, яқинлашадилар.

Кузьмич, Бозор мешкоб иккалаларингиз чиқинглар!

Иккалалари ҳолсизланган, Бозор калтак зарбидан ўзини тудомай чиқадилар, кўришадилар, бола Кузьмичнинг бўйнига осилади.

Муқимий (Додхоҳга). Раҳмат. (Буларга яқинлашиб.) Кетдик.

Чиқа бошлайдилар.

Додхоҳ. Мавлоно Муқимий. Сиз кетманг. Гап бор.

Муқимий. Хўп. (Уларга.) Чиқа беринглар, орқаларингдан чиқаман.

Улар чиқадилар, Муқимий Додхоҳ турган ерга яқинлашади.

Хўп, жаноб Додхоҳ. Хизмат?

Додхоҳ. Сизга хизмат буюрсак айб бўлади-ю, бир хайрли ишга бош қўшинг демоқчи эдим.

Муқимий. Юрт қатори хизматга ҳам тайёрман.

Додхоҳ. Тўй бошламоқчиман. (Кесатиб.) Тагин юртга ош тортиб, орзу-ҳавас ушатмоқчиман.

Муқимий. Қутлуғ ният.

Додхоҳ. Тўй устида ҳурматли ҳожи Муҳсин иккаларингиз бўласизлар. (Мағрур.) Яна уйланмоқчиман.

Муқимий (кулмсираб). Мен невараларига хатна тўйи бошлайдилар шекилик деб ўйлаган эканман.

Додхоҳ. Ҳусну малоҳатда шаҳарда ягона бўлган бир нозанин шоира қизга орқаворон ишқим тушиб қолиб десангиз, киши қўймоқчи эдим.

Муқимий (хаёлга фарқ бўлади, ўзини йнглайди). Ким экан?..

Додхоҳ. Борсангиз банорас тўн кийиб қайтасиз. Бизга қайнота бўлувчи киши шаҳарда номдор устакорлардан уста Олимжон. Ўзингиз ҳам танирсиз?..

Муқимий. Танийман! (Нафаси ичига тушади.) Наҳотки!..

Додхоҳ. Наҳоткингиз нимаси? Хўш?!

Муқимий. Наҳотки сиз учун бу шаҳардан бундан бошқа бир бахтсиз қиз топилмаган бўлса!

Додхоҳ. Ҳоҳҳо!.. Тозза, одамини топиб, совчиликка юбормоқчи бўлган эканман-ку!..

Муқимий. Бас!.. Жаноб додхоҳ, бас!..

Додхоҳ. Ҳушингизни бошингизга тўплаб, кўзни каттароқ очиб қаранг-чи, қаршингизда ким турибди-ю, ким билан гаплашаётисиз. Совчиликка борасизми, йўқми?

Абдулла мўралаб, орқасига тез қайтади.

Муқимий. Йўқ, бормайман! Бундай ишларга каминанада лаёқат йўқ.

Додхоҳ. Сўз қайтаришга сизга ким ҳуқуқ берди?

Муқимий. Инсоф, виждон, идрок ва андиша.

Додхоҳ. Сафсата сотманг. Совчиликка борасиз дедим — борасиз. Гап тамом.

Муқимий. Йўқ!

Гулғунча оёғ остида хор ўлмаса дерман,

Ўл фаслида офатга дучор ўлмаса дерман.

Ўл қиз оқизиб икки кийик кўзларидан ёш,

Сайёд ўқидан кўкси фигур ўлмаса дерман.

Додхоҳ. Тўхтатинг, дийдиёнғизни!.. Бу ер пошшолик маҳкамаси. Менинг фармоним — пошшолик фармони эканлигини унутиб қўйганга ўхшайсиз.

Муҳсин кўча томондан кириб, Додхоҳ билан кўришади.

Ҳожи, пошшолик фармонини бу кишига тушунтириб қўйинг. Шоирман деб, ашула ёзиб юра берган эканлар.

Муҳсин. Пошшолик фармонидан бош товлаш, шаръан гуноҳи азим, қонуна жиноятдир. (Додхоҳга.) Бирор одам фармондан бош товлабдими, жаноб додхоҳ?..

Муқимий. Мен бош товладим!

Муҳсин. А, нима?.. Тушунган киши-я?..

Додхоҳ. Ғазабимга дучор бўлмай, жуда эркаланиб кетибсиз, Мавлоно Муқимий.

Муқимий. Биров халқ ўртасида ўз ғазоби билан машҳур бўлса, биров ўз ғазали билан машҳур.

Додхоҳ зарда билан ичкари киради. Муҳсин Муқимийга яқинлашади.

Муҳсин. Бу қадар тўнг, ўжарликнинг ҳосияти йўқ, ука. Менинг бу шаҳарда тез эътибор қозониб кетишимга сабаб юртнинг улуғлари билан ҳамма вақт яхши муросада бўлишим. Сиз бўлсангиз нуқул шулар билан олишасиз. Айб бўлади. Кимсан, хўжа авлоди, калонзодалардан, он ҳазратнинг қош билан қовоқлари ўртасида истиқомат қиласиз.

Муқимий. Ҳазратнинг даҳмаларида яшашим тўғри. Лекин хўжа десангиз ҳам, калонзода эмас, шогирд новвой-

ман. Эсиз сизга қўйган эътиқод ва эътимодларим. Сизни тоғ билиб, сояга суянган эканман.

Муҳсин. Эёл.. Эёл.. Эёл.. Бу нима деганингиз? Айбга иқрор бўлиш ўрнига-я?

Муқимий

Таънадан битди қулоғ, сабри тугаб, қийналди жон,
Мунча найрангларни сиздан кутмагандим ҳеч қачон.
Жаврини жонга қадаб, зоҳирда кўзга меҳрибон,
Вожаб, бойқуш учун бўлганда гулшан ошиён,
Қайдадир булбулликимким, маскани вайрона ман.
Қайси кун келдим жаҳонга, қайгуга бўлдим дучор,
Кўза синдирган азизу сув келтирган хор-зор,
Кенг бўлиб сизлар учун, бўлди Хўқандим менга тор.

Монолог давомида Муқимийнинг дўстлари кира бошлайдилар.

Эгмадим бошим, шунинг-чун сизга мен безътибор.
Халқ билан ёрмен, валекин сизга мен бегонамен.

Хор

Зулму ҳақсизлик эзиб, бўлдик фақир у хор-зор,
Тобакай тортиб машаққат, зулм ўтида ёнамиз!

Додхоҳ (қамчинни тутиб, бақиради). Ҳайда ҳаммасини!..

Хор давомида юз боши, миршаблар Муқимий ва халқни ташқарига суриб чиқара бошлайдилар.

ПАРДА

ТУРТИНЧИ КУРИНИШ

Убайдулла (Завқий) ва Рисолатчеварларнинг усти тоқсўри, торгина ҳовлилари. Баҳор. Тўғрида олди айвон қашқарча равонли оддийгина уй, чапда ошхона, кўча эшик. Қўшнинг токи томга чиқарилган, паст-

қам уйи кўринар, қўшни деворнинг озгина ери йиқилиб, шолча тўсиб қўйилган, девор остидаги супада Тожинисо қийиққа гул тикиб, куйламоқда.

Шафтоли гуллаган ва ариқ лабида гулсафсар очилган.

Т о ж и н и с о

(қўшиқ)

Сурма қўймай мунча ҳам жоно қародир кўзларинг,
Ҳар бири жон қасдига боққан балодир кўзларинг.
Наргиси мастингдан узмак мумкин эрмас дийдани,
Еки мужгон даврида меҳригиёдир кўзларинг.
Интизор айлаб ўзи ҳам, ажрига ойинасиз
Ўз жамолини кўролмасдан адодир кўзларинг.
Қумри сарви қадду, булбул гул юзингнинг воласи,
Мен Муқимийга ҳамиша муддаодир кўзларинг.

Рисолатчевар ошхонадан бир даста коса кўтариб чиқади.

Рисолатчевар. Мен ошхамирни юғуриб олгунимча, сиз буларни тўйхонага бериб чиқиб, гўштни топиб беринг, болам.

Т о ж и н и с о. Хўп, бувижон.

Косани олиб, қўшни ҳовлига ўтади, чевар унинг кетидан қараб қолиб, супадаги қийиқни йгиштиради.

Рисолатчевар. Кўз тегмасин. Ажойиб келингинам бор-да... (Кўча эшик қоқилади.) Хў!.. Мана!.. (Эшикни очиб.) Вой айланиб кетай, вой ўргилиб кетай, холанг ўргилсин, болам. Аянг яхшимилар?

Паранжида Обидахон кўринади, қучоқлашиб кўришадилар, Обидахон паранжисини тахлар экан, чевар Содингнинг бошидан дастурхонини олади.

Обидахон. Аям кўпдан-кўп сўраб юбордилар.

Содик. Аяча, мен кета берайми?
Обидахон. Кета бергин. Аммо кечга қолмай, тезроқ келгин.

Содик. Хўп. (Кетаётгани.)

Рисолатчевар. Тўхта, ўғлим Содикжон. (Ошхонага кириб, ҳовучида қуруқ мева олиб чиқиб, унинг дўпписига солади.) Тўйники таваррик. Ҳа, овора бўлиб, кечқурун келиб юрма. Аячанг ётиб қолиб, эртага кетади.

Обидахон. Йўқ, Чевархола. Аямдан нах балоларга қоламан. Кундузига ҳам зўрға жавоб беришди. (Содикқа.) Кеч қолмай келгин.

Содик кетади.

Рисолатчевар. Келганингга хурсандман, келмасмикинсан деб ўтирган эдим. Тўйга кўп қизлар келган. Қани айвонга чиқ, қизим.

Обидахон. Тожинисахон ўртоғим кўринмайдиларми?

Рисолатчевар. Тўйхонага ўтган эди. Ёки, чиққинг борми?

Обидахон. Йўқ, холажон... (Мўлтиллайди.) Кейин чиқармиз...

Рисолатчевар. Дамингни ростлагунингча Убайжон аканг ҳам келиб қолар.

Обидахон. Қаёққа кетган эдилар?

Рисолатчевар. Мулла акасининг ҳужраларига.

Обидахон. Шундақами?.. (Айвонга чиқиб ўтиради, нагадир диққат эди.)

Рисолатчевар. Яйраб, ёзилиб ўтир, гиргиттон. (Тикилиб.) Хаёлинг чочқин кўринасан. Нега хафасан, болам?..

Обида гапиролмай, кўзига жиқ ёш олади, кокилини ўйнайди.

Гапир, Кимдан хафа бўлдинг?.. Гапиралоқ, қизим.

Обидахон. Утган жума кунни ҳожи Муҳсин келиб, тўн кийиб кетди.

Рисолатчевар (*кулимсирайди*). Нима учун келганини пайқагандирсан.

Обидахон. Совчиликка!.. (*Ўзини туголмай, йиғлайди.*)

Рисолатчевар. Сендан бу норозиликни кутмаган эдим.

Обидахон. Мен ҳам сиздан буни кутмаган эдим, жон холажон.

Рисолатчевар. У кишининг қашшоқ, уй-жойсизлигидан номус қилаётибсанми? Муқимийдек бир шоирнинг жуфти бўлиш ҳамма қизга ҳам муяссар бўлаверса-чи.

Обидахон. Нималарни деяпсиз. Чевархола!..

Рисолатчевар. Қўй-эй!.. Қизим!..

Обидахон (*йиғлаб ёпишади*). У киши учун совчиликка келгани йўқ-да!..

Рисолатчевар. Бўлмаса, ким учун келибди?..

Обидахон. Додхоғра!..

Рисолатчевар. А?!..

Обида устунга суяниб йиғлайди. Чевар жон азобига тушади, қилган иши учун қийналиб, юзларини юлади.

Вой, шўрим!.. Мен уятли бўлдим. Мен гуноҳкорман, дўст деб, душманга сир айтган эканман. (*Обиданинг бошларини силайди.*) Мен бориб, ўша ҳожи Муҳсин билан гап-лашаман. (*Йиғлайди.*)

Обидахон (*уни юпата бошлайди*). Қўйинг, холажон. Келиб, тўйингизни азага айлантирдим. Ҳеч ерга борманг, мени бирга тўйга олиб чиқинг, ўртоқларимни кўриб яйрай. Бу, мен учун энг охирги ўйнаб-кулиш бўлсин.

Рисолатчевар. Холагинанг ўргилсин. (*Юзларини силаб.*) Наҳотки, даданг уста Олимжон кўра-била ту-

риб, сендек ягона қизини уч хотин устига, Додхоҳга бе-
ришга рози бўлган бўлса... Йўқ... Мен ҳозир дадангинг
олдига бораман, дод соламан, қарғайман, уялтираман.
(Паранжисини ёпинади.)

Обида хон. Борманг, холажон... (Яна сўздан қай-
тади.) Мен нималар деяпман!.. Йўқ, ҳозир боринг! Мен
ҳам кета қолай! (Паранжисини олади.) Тўйга келишни
менга ким қўйиб эди...

Рисолатчевар. (Обиданинг паранжисини олади.)
Йўқ, бормайман, болам, бормайман. Эртага каттароқ ерга
арз қиламан, бу қиз, Муқимийга муносиб деб уқдираман,
ёлвораман, йиғлайман.

Обида хон. Овора бўласиз. Сизнинг арзингизга қу-
лоқ солмайдилар. Ўзимни ўлдириб қўяқолай десам, аям
бечорага раҳмим келади.

То жинисо чиқиб Обидани кўради, гап узилади, у тиз букиб, сўнг
қулочини ёзиб югуради.

То жинисо. Келинг Обидахон, ўртоқжон... (Кўри-
шар экан, Обида кўзида ёш кўриб.) Нега бундайсиз?..
Тобингиз йўқми, бир ерингиз оғрияптими, а?..

Обидахон. Йўқ... Тузук... Ўзим.. Шундай...

Рисолатчевар. Гўштни айвонга олиб чиқиб чопа
қолинг, То жинисо, Обидахон ёлғиз зерикиб қолмасин та-
гин..

Обидахон. Мен зерикмайман, Убайжон акамнинг
ғазал дафтарларини чиқариб берсангиз, ўқиб ўтирар эдим.

То жинисо. Хўп... жоним билан.

Уйдан дафтар ва дуторни олиб чиқиб қўяди.

Дуторни ҳам ола чиқа қолдим.

Обидахон. Раҳмат. Майли, энди сиз холамга қара-
шаверинг.

То жинисо. Хўп...

Чевар кетидан ошхонага киради, Обидахон дафтар варақлаб, бир қоғоз топади, қўлга олиб, ўқиб куйлайди.

Обидахон

(ария)

Эй, ёр ғамгизор, тасаддуққинанг кетай,
Қўп бўлдим интизор, тасаддуққинанг кетай.
Ҳажрингда йиғладим чунон, қон ёшим билан
Дашт бўлди лолазор тасаддуққинанг кетай.
Қўпдир жаҳонда дилбару дилдору дилрабо,
Қилмасмен эътибор, тасаддуққинанг кетай.
Эй, кошки бўлса эди бахту давлатим,
Қилсам сенга нисор, тасаддуққинанг кетай.
Ҳайфики, камбағалману сарф эткудек сенга
Илгимда йўқ мадор, тасаддуққинанг кетай.

(Шеърни ўнганч, сўзланади.)

Эй, устоз. Бу шеърингиз, бу қимматли сатрларингиз менга бағишланган экан, мен буни ўла-ўлгунча жон пардасида асрайман. (*Кўча эшигига бориб, мўралайди.*) Нимага келишмаётибди экан-а?.. Еки келмайдиган бўлиб қолдилармикин? Дадамнинг тўйга розилик берганларини эшитиб қолиб, менинг бу ерга келганимни билган бўлсалар ҳам бормайман дедилармикин! Вой, нималар деяпман. Мен унга рози бўлдиммики, мендан юз ўгирадилар. Келишлари бир қийин бўлдики... Дод деб йиглаб юборгим келиб кетаётибди. Жинни бўлдимми? Тўйдагилар эшитишса нима дейишади...

(А р и я.)

Йиғласам ҳолим кўриб, ёр-ошна зор йиғлагай,
Ҳам қаро бахтимга кўп бахти қаро зор йиғлагай.

Ария давомида ч е в а р паранжини олиб, аста қўшни томон ўтади.

Тонгда гул япроғида ҳар қатраким шабнам эмас,
Гунчадан айру тушиб, соҳибнамо зор йиғлагай.
Элтсалар боғлаб қўлинг додхоҳ сари, эй Офарин,
Ёр-ёр оҳангида ақли расо зор йиғлагай.

Тўйга келган қизлар ёпирилиб чиқадилар.

Д у э т

Қ и з л а р

Хуш келибсиз, ажаб меҳмон экансиз,
Хушрўйликда сиз бир жаҳон экансиз.

О б и д а х о н

Хушвақт бўлинг, умрингизда дард кўрмай,
Даврон суринг, шоду хандон экансиз.

Қ и з л а р

Қўшиғингиз дарду ҳасрат, доғ-армон,
Туғилганга минг пушаймон экансиз.

О б и д а х о н

Сўзларингиз енгиллатар дардимни,
Юрагимга гўё дармон экансиз.

Қизлар

Офарин деб сиз ёзибсиз, биз айтдик,
Энди билсак, Обидахон экансиз.

Обидахон

Обидадан аҳвол сўранг, ўртоқлар.
Яхши ҳамки, сиз газалхон экансиз.

Қизлар

Офариннинг йўқ, десак биз — армони,
Биздан баттар сиз бағри қон экансиз.

Айвонга ўтирадилар, ошхонадан То жинисо чиқади.

Маърифат. Тожинисохонга қўчқордек ўғил берсин.
Омин-облоҳу-акбар.

То жинисо. Хуш кўрдик, қизлар. *(Дастурхон ёзади.)*

Маърифат. Хушвақт бўлинг. Обидахон ҳозир кел-
диларми?

То жинисо. Мен чиқсам, келиб ўтирган эканлар. Қа-
ни, нонга қаранглар.

Шу вақт қўлида чирманда, Латофхон чиқиб, Обидахонни кўради.

Латофхон. Обидахон келибдиларми ёки кўзимга ўн
тўрт кунлик ой кўринаяптими? *(Чирмандани қўйиб, қуло-
чини ёзади.)*

Обидахон. Латофхонмисиз ёки қўшни ҳовлидан
офтоб кўриндимми! *(Қучоқлашиб, ўпишиб кўришадилар.)*

Маърифат. Тозза, тўйиб ўпишиб олинглар. Армон-
ларинг қолмасин.

Обидахон. Рост айтасиз, Маърифатхон.

Маърифат. Тагин шундақа тўпланиша оламизми, йўқми. Уйнаган-кулганимиз қолади. Чилдирмангизни олинг, Латофхон, жонимни қоқай. Бўлмаса, чилдирмани менга берингу ўзингиз ўйинни бошлаб юборинг.

Латофхон. Олинг-а, олинг!.. Эрталабдан бери ўйнай-вериб, энка-тинкам қуриб кетди. Ўзингиз туша қолинг.

Тожинисо. Латофхон турганларида, бошқага йўл бўлсин.

Обидахон (дуторни олиб). Мен чалай, Латофхон ўйнасинлар, ҳаммамиз қўшилишиб айтайлик.

Латофхонни Тожинисо ўртага тортади.

Ҳаммалари

(терма)

Тор ҳовлида катта тол
Соя соларман дейди.
Бувам тенгқур кекса чол
Сени оларман дейди.
Сочпопугим учида
Сув мунчоғи бир шода.
Йиғламаган қиз борми
Шу бевафо дунёда.
Заргар ясар тиллақош,
Келинчақлар тақсин деб.
Йиғлаб олай, маржон ёш
Оқ юзимга оқсин деб.

Обидахон

Учоқ бошида қумғон,
Атрофим баланд қўрғон.

Кўнгул берган ёримни
Кўролмасдан бағрим қон.

Ўзини туюлмамай, дуторни ерга қўяди.

Қ и з л а р. Айтинг, ўртоқ ўргилай?

Ураб, бошларини силайдилар.

Л а т о ф х о н. «Ошкор ўлғай сирим»ни айтиб беринг,
ўртоқжон. (Дуторни берали.) Ўшанга ўйнагим келаётибди.

О б и д а х о н

(дутор чертиб туриб куйлайди).

Ошкор ўлғай сирим, ҳолим баён айлай десам,
Тор кўнглим сиғдиролмайдир ниҳон айлай десам.
Бу баҳор, бирдам дариго толеим ёр ўлмади,
Ушлашиб қўл, сайри боғу бўстон айлай десам.
Ишқ шартидан эмас, сирри муҳаббат бўлса фош,
Қўрқаман, кўздан сиришкимни равон айлай десам.
Монии шавқим бўлур минг истиҳола халқдин,
Гул юзинг кўрганда булбулдек фиғон айлай десам.
Жой олий ўрнига бир кулбан торику танг,
Ҳайфким, ҳам йўқ такалуф меҳмон айлай десам.
Найлайн, сайд ўлди ҳолинг донасига жон қуши,
Бир боқиб, ҳуснинг Муқимий имтиҳон айлай десам.

Бу ашула ва ўйини давомида қизлар қайғуга ботган эдилар, сукунатни
Обиданинг сўзи ёради.

О б и д а х о н. Ҳаммамиз ҳам... ҳаммамиз ҳам...

Қизлар ялт этиб қарайдилар.

Ўз ихтиёри ўзида бўлмаган қизлармиз. Бу замоннинг
хоҳиши, қатордаги не-не қизларни, худди калхат каптарни
ютгандек, болу парини юлиб ютаётибди!..

Л а т о ф х о н. Ваяй!.. (Сесканади.) Қиз туғилмай ўлай.
Шуларни ўйласам кечаларни тонг оттираман. (Обиданинг
ёнига кириб.) Биздан яширманг, жон ўртоқ. Сиз кимни
якши кўрар эдингизу, дадангиз кимга бермоқчилар?
Қ и з л а р. Айтинг. Айтинг?

О б и д а х о н

(куйлайди)

Булбулий шўрийдадан айру тушиб боғ ичра гул,
Яширин қон йиғлагай ҳар лаҳза япроғ ичра гул.
Офтобидан йироқ тушган чамандан ҳол сўр,
Бўлмайин фаслий хазон, бош қўйса тупроғ ичра гул.
Ол хабар Гулшанда гул аҳволдан, э, боғбон,
Ёт гиёҳ чирмовига чирмалди, қийноғ ичра гул.
Нола чекмай унда булбул ҳам на қилсин, Офарин,
Бунда доим бағри қондирким, қолиб зоғ ичра гул.

Ариядан сўнг жимжитлик босади, бу жимжитликни кўча эшикнинг
қоқилиши бузади.

Т о ж и н и с о. Ҳо, лаббай!.. Мана, ҳозир!.. (Бориб
эшикни очиб мўралайди, чопиб қайтиб келади.)

М а ʼ р и ф а т. Вой ўлмасам! Уста Убайжон акам экан-
лар.

Қ и з л а р дув қўзғаладилар, рўмол билан юзларини тўсиб, қўшни
ҳовлига ўтадилар. Обидахон ҳовли ўртасида туриб қолиб, ичкари
кирган У б а й д у л л а г а с а л о м б е р а д и.

У б а й д у л л а. Келинг, синглим... (Шойини Тожинисога
бериб.) Тўёнангиз.

О б и д а х о н. Келган эдим... Тўй баҳонаси билан.

У б а й д у л л а. Мулла ака ҳам келмоқчи эдилар, киши-
лар келиб, ҳужрада ушланиб қолдилар.

Обидахон. Келмайдиларми?

Убайдулла (кулимсирайди). Ҳозир келадилар.
(Ошхонага бўйлаб.) Бувил!.. (Тожинисога.) Бувим қанилар?

Тожинисо. Тўйхонага ўтдилар шекиллик... Айтиб чиқайми?..

Убайдулла. Яхши бўлар эди.

Тожинисо чиқади.

(Обидага.) Сиз ҳам тўйхонага чиқишга шошилаётганга ўхшайсиз-а? Обидахон?..

Обидахон. Ҳа!.. (Ерга қараб.) Шошилаётибман.

Тожинисо (қайтиб киради). Паранжи қўлтиқлаб, кўчага чиқиб кетаётганларини холойим кўрган эканлар.

Убайдулла. Таажжуб... (Обидага.) Уртоқларингиз кутишиб қолишмасин. (Тожинисога.) Майли, чиқиб тўйни қизитинглар бўлмаса.

Обидахон (чиқиб кета туриб, бир қоғоз узатади). Мулла ака келсалар бериб кўярсиз...

Убайдулла (олиб). Жоним билан. Ҳа, бу янги машқингиз бўлса керак-а?

Обидахон. Шундай...

Убайдулла. Ижозат берсангиз, ўқисам...

Обидахон. Майли.

Тожинисо иккиси қўшни ҳовлига ўтадилар. Убайдулла супага ўтириб, шеърни завқ билан ўқийди.

Убайдулла

Дарёи сўзи равон Муқимий,
Халқ ичра ширин забон Муқимий.
Бечора, фақирлар умиди —
Бўл даҳрда сен омон Муқимий,

Ҳар қайда ғарибу нотавону
Шурийдага меҳрибон Муқимий.
Нодон бари бахтиёр, сарафроз,
Доно бари кир чопон, Муқимий.
Шеърӣ чаманинг бу жон қушига
Бўлган эди ошиён Муқимий.
Қўнгулда сенинг ҳақиқий меҳринг,
Сенсиз на керак бу жон, Муқимий,
Бағрим ғаминг ила тўлди қонга,
Чеҳрам эса заъфарон Муқимий,
Борми хабаринг, бу тор қафасда
Тор бўлди менга жаҳон, Муқимий.
Сенсиз яшашим қийин, мен айтсам,
Ҳижрон нақадар ёмон, Муқимий.
Ер қаттиғу осмон йироқдир,
Сиррим қилайин аён Муқимий.
Гар ўлса йўлингда Офаринга
Ёз қисқача дoston, Муқимий.

(Ўқиб тўлиб тошади, сўзланади.) Қойил. Шеърятда камолга етиб қолибсан синглим.

Эшик қоқлади.

Мана ҳозир...

Бориб очади. Муқимий киради.

Кечикиб қолдингизми, мулла ака?..

Муқимий (айвон томон юриб, тўнни счар экан). Обиджонни чақиртириб келиб, Полвон билан, Кузьмич ҳақимнинг уйларига юбордим. Полвоннинг боласи қаттиқ иситмалаган экан, арава олиб келибди-ю, уйларини кўрмагани учун бизга илтимос қилди.

Убайдўлла. Яхши бўлибди.

Муқимий. Нимасини айтасиз. Кузьмични энди қишлоқ аҳли ҳам таниб, кела бошладилар. Ҳақим энди қишлоққа ҳам шифо улашадилар.

Кўшни ҳовлидан чилдирма товуши эшитилади, Муқимий қулоқ солар экан, Убайдулла изоҳ беради.

У б а й д у л л а. Уста Эргашбой акадан қолган етим қизни бувим бош бўлиб, устанинг ҳеч кими йўқ шогирдига бериб, ичкуёв қилиб қўймоқчи бўлишди. Обидахон ҳам шу тўйга келган. (*Шеърни беради.*) Бу шеър сизга аталган экан.

Шеърни Муқимий кўздан кечирав экан, чирманда товуши, қизларнинг ҳайқириқлари эшитилиб турмоқда эди, Муқимий шеърнинг охириги бандини ўқийди.

Муқимий

Гар ўлса йўлингда Офаринга
Ёз қисқача дoston, Муқимий...

Эй... шўрлик, бахтсиз шоира. Сенинг истеъдод ниҳолингни таг-томири билан юлиб ташламоқчи бўлганларидан ўзинг ҳам воқифга ўхшайсан.

Кўчадан Рисолат чеварнинг ноласи эшитилади, қулоқ соладилар. Убайдулла югуради.

Рисолат

(ария)

Ёмғир эмас, ўз ҳолига зор йиғлади олам,
Оламга тўлиб гулдиради оҳ ила нолам.
Девона бўлибман,
Ҳайрона бўлибман.

У б а й д у л л а етаклаб киради.

Кездим кўча-ю, кўйни букун, бедилу беҳуш,
Бошимга қўниб, қўйди уя бир-икки бойқуш.

Вайрона бўлибман,
Ҳайрона бўлибман.

(Муқимийнинг юзини силаб, йиғлайди.)

Малҳам қидириб дардима, ҳожи сари бордим,
Малҳам бу дедим, дилга алам доғини солдим.
Сўзона бўлибман,
Ҳайрона бўлибман.
Еққанда бало тоши, ҳимоянгда ҳамиша,
Шеърингда Муқим, мақсади — соянгда ҳамиша.
Фарғона бўлибман,
Ҳам она бўлибман.
Ўғлим сен учун қайғуга ҳамхона бўлибман.

(Сирни айтолмай, азоб чекади, йиғлайди.)

Болаларим. Мен соддалик қилиб, қиёфаси одам иблисга сир
айтдим. Эй!..

У б а й д у л л а. Айтинг, бувижон. Ўзи нима гап?..

Р и с о л а т. Тилим кесилсин, пишмаган бошим тош
остида янчилсин. Айтолмайман... Жон болаларим, айтол-
майман.

Йиғлаб, уйга кириб кетади, орқасидан У б а й д у л л а ҳам киради.

Муқимий. Наҳотки, мунча оҳ-фарёдлар мен учун
бўлса... Олам ўзи турма бўлгандан кейин, унинг қайси бур-
чагига бормай, кўнгил бечора бу ерда турма, деб, мени
огоҳлантиради, ҳатто, қашшоқ косиб Убайдулланинг тор
ҳовлисида ҳам турма демоқчи. *(Супага ўтириб, қайғуга
ботади.)*

Т о ж и н и с о косада қўшни ҳовлидан «насиба» олиб чиқиб ёлғиз
Муқимийни кўради, изига қайтади, ҳамон чирманда товуши давом
эғмоқда эди, О б и д а х о н чиқиб келади.

Обида хон. Салом...
Муқимий. Ваалайкум ассалом...

Обида юзини ёпиб, четга бурилади.

Юзларинг, бу, шеър билан тўлган китобимдир менинг,
Кўзларинг ҳар боқиши юз изтиробимдир менинг.

Обида хон

Сочларим бошда паришондир хаёлимдек, мудом,
Кипригимда томчилар беҳад-ҳисобимдир менинг.

Муқимий

Айрилиқда бу ҳаётим аччиғу бахтим қаро,
Қон шароб ичсам, жигарлардан каобимдир менинг.

Обида хон

Менга санчилган тикан, албатта, сизга санчилур,
Чексангиз сиз гар азоб, чеккан азобимдир менинг.

Муқимий

Сўрсангиз ҳолинг нечукдир деб агар, э Офарин,
Ғуссали ҳар сатр — шеър, ёзган жавобимдир менинг.

Обида хон (*ийғлар*). Жон устоз. Мени калхатнинг
чангалидан халос қилинг. Ҳаётим жар лабига яқинлашиб
бормоқда, мадад қилинг.

Муқимий. Нима гап бўлди? Айтинг?!

Обида хон. Совчи келди... Мени...

Муқимий. Бас!.. Бўлди... Билдим. Мунофиқ ҳожи
Муҳсин келган. Додхоғга!

Обидахоно. Шундай. (Йиғлаб кетади.)

Муқимий

Азизим, йиғламанг, то мен ҳаётмен,
Жудо қилмоқчи бўлганларга ётмен.
Умидим бор жаҳондан, бўлсам обод,
Келиб хурсандчилик, ғам бўлса барбод.
Очилгай шеъриний райҳонлар чаманда,
Муҳаббат гунчаси барг ёзгай анда.
Азизим йиғламанг, тирналди қалбим,
Мени сиздан жудо қилмоқ биланким,
Жудо қилмоқчилар фикрим қаламдан,
Ҳалок қилмоқчилар кўнглим аламдан.
Бу ҳеч мумкин эмас, бормен, ёзармен,
Қалам бирлан аларга гўр қазармен.
Азизим, Обидам, кўнгили қушимсиз,
Ёзар чоғимда ҳамроҳим, ҳушимсиз.
Олармен шавқу завқ ижодингиздан,
Бўлиб шод сизнинг истеъдодингиздан,
Ҳамиша сиз билан мен, Офариним,
Қилолмайдур жудо бизларни ҳеч ким.
Азизим йиғламанг, то мен ҳаётмен,
Жудо қилмоқчи бўлганларга ётмен.

Обидахоно

(куйлаб)

Ёруғ жаҳон шу бугун кўзга зимзиё кўринур,
Бугунги тўю ўйин-кулги ҳам азо кўринур.
Ютарда қаърига ғам аждари, нажотсизмен,
Ҳалокатимга замон, ўйласам ризо кўринур.

(Айвондан паранжисини олиб ёпинади..)

Муқимий

Ҳажру жафоларики, етар менга дам-бадам,
Ранж узра ранж кўрдим, алам устига алам.
Дафтар қилурга, биткали ожиз эрур қалам.
Кундан-кун оша ортса ситам, бу нечук ситам,
Бечора бу Муқимий ғуломингга офарин.

Обидахон

Букун сиз айтган ўшал Офарин эмас, устоз.
Мусийбат остида рост қомати дуто кўринур.

(Дарвозага югуради, сўнг орқасига қараб, тўхтайди.)

Мусийбат остида рост қомати дуто кўринур.

Тез чиқиб кетади. Муқимий унинг орқасидан бориб, кузатиб қолади.

Муқимий. Офарин!..

П А Р Д А

УЧИНЧИ ПАРДА

БЕШИНЧИ КУРИНИШ

Ёз. Дала, қовункапа, бир томон қовун полизи, орқадан хароб қишлоқ манзараси кўриниб турмоқда. Эрталаб. Учоқда қора қумғон қайнамоқда. Катта тол, капага тўрқовоқ осилган. Парда очилганда Кузьмич оқ фартукда, бир деҳқон аёлнинг боласини кўрмоқда, яна бир аёл кутмоқда.

Кузьмич (*шишачада дори бериб*). Ҳар куни уч маҳал, бир ош қошиқ чойга ўн томчи томизиб ичкизасиз, ғўршўр бермайсиз. Дори тамом бўлгандан кейин тагин келасиз, дори бераман.

Болали аёл. Хўп, ҳақим почча. Ило-я бола-чақангизнинг орзусини кўринг.

Кетади, иккинчи хотин яқин келади.

Боласиз хотин. Дорини ичкизиб бўлдик, ҳақим почча.

Кузьмич. Бола қалай?..

Боласиз хотин. Кечадан бери дармонга кириб, қадам босиб қолди, иштаҳаси ҳам тузук. Нима ёқади, нима ёқмайди билиб келай деб келган эдим.

Кузьмич. Жўжа шўрва қилиб, тез-тез, оз-оз ичкизиб туринг, сув, қовун, узум берманг. (*Дори бериб.*) Учкундан кейин ўзим бориб кўраман.

Боласиз хотин. Хўп, раҳмат. (*Қўлсават узатиб.*) Озроқ тухум олиб келган эдим...

Кузьмич. Раҳмат. Ҳожати йўқ, қайтариб олиб кетинг, бола тузалса, бизга бўлади.

Боласиз хотин. Раҳмат. Болаларнинг иқболига соғ бўлинг. (*Кетади.*)

Кузьмич фартугини еча бошлайди.

Дастурхон кўтариб, Маҳкам полвон киради, Кузьмичнинг қўлига сув қуйиб бериб туриб, ёнга бўйлайди.

Полвон. Муллака!.. Ҳо, муллака!.. Келинг, чой ичамиз.

Қаламдон, дафтар кўтариб Муқимий киради, қапага ўтирадилар,
Полвон чой келтиради.

Кузьмич. Тўғри шу ерга келишингиз бўлса керак-а?..

Муқимий. Кеча эрта билан шопошшо сайилгоҳига келиб унда Асқаралини учратдим. У менга шаҳардан аҳ-бобларнинг дафъи савдо учун сайилга келиб қолишлари эҳтимоли борлигини айтиб, сайилда қолишимни қистади. Сизнинг Янгиқўрғондалигингиз менга маълум эди, сайилни юрак кўтармай, Янгиқўрғонга кела бердим. Яхши, шаҳарга тушиб кетиб қолмаган экансиз.

Кузьмич. Утган кун тушиб, дори олиб чиқдим. Бир-икки бола жуда оғир ётган эди, ҳозир анча тузук. Шуларни ташлаб кетишга, рости, кўнгил бўлмади.

Полвон (*Муқимийга чой узатиб*). Ота-оналари умидни узиб қўйган эдилару ҳақим ака сабаб, худо шифо бериб, болалар бошларини кўтариб қолди. Қани, нонга қаранглар.

Кузьмич (*Муқимийга*). Ёлғиз ўзингиз жуда кўп қишлоқларни кезиб, қовун сайил қилиб юрдингиз дейман.

Муқимий. Оти қовун сайилу бўлмаса бунинг отини

қувғун, мусийбат, деса ҳам бұлавереди. Анчагина қишлоқларда бўлдим.

К у з ь м и ч. Хотиралардан эшитсак бұларди...

М у қ и м и й

(Кулиб, қўйин дафтарини олади ва ўқий бошлайди)

Қолмай шаҳарда тоқатим,
Қишлоқ чиқардим, одатим,
Хоҳи яёв, бўлсин отим,
Гоҳ сайр ҳам даркор экан.
«Дўрманча»га ўтдим, кетиб,
Ёқамни ҳар соат тутиб,
Ётдим ул оқшом ғам ютиб;
Даштий қарақчизор экан.
Унда бўлус Ғози, деди,
Ҳам муфти, ҳам қози, деди,
Эл барча норози, деди.
Қилган иши озор экан.
Мингбошилиқ кимнинг иши
Десам: деди бедониши:
— Бир қўштегирмонлик киши.

(Полвонга қарайди.)

П о л в о н. Ҳа!.. Ҳа!..

М у қ и м и й. Ҳожи Исо саркор экан.

П о л в о н. Ҳожи Исо!.. Ҳожи Исо!..

М у қ и м и й

Сўрсам дедилар: Бўрболиқ,
Бирмунча эчкилар ариқ,
Келса киши, еяр тариқ,
Шому саҳар тайёр экан.

Мингбошиси сўфинамо,
Тасбеҳу бўйнида ридо,
Чўқиб қочар зоғий ало,
Бир доғулий айёр экан.

Кўрдим чуқур Чимён эрур,
Ер устида зиндон эрур,
Душманлари меҳмон эрур,
Боғи унинг, тутзор экан.

(Дафтарни ёпиб, кулимсирайди.) Мана шундақа, ҳурматли ҳаким. Қайға борманг, қишлоқ хароба, деҳқон тўнининг увадаси оққан, емиши тариқ, бошида мингбошисининг қамчиси ўйнайди.

Кузьмич. Сиз, ижодда Салтиков-Щедринга, Гоголга ўхшаб кетасиз, ҳурматли Муқимий.

Муқимий. У кишилар ҳақида тинглашни истардим.

Кузьмич. Улар, рус деҳқонларининг энг яқин ҳимо-ячиси бўлган улуғ ёзувчилардир. Улар ўз ижодларини, катта ер эгалари — помещиклар томонидан умрли қул қилинган кўпчилик рус деҳқонларининг фоже ҳаётига бағишлаб, ўз сатиралари билан худди сиздек, қишлоқ амалдорлари — катта ер эгаларидан кулиб ўтдилар. Мен сизда, ана ўша улуғ ёзувчилар ижодини кўраман. Улар ҳам ўз замонларида риёкор муҳсинлари, чиновник — додхоқларидан сиздек алам чекдилар, севганларидан жудо қилиндилар.

Муқимий. Менга нисбатан берган буюк баҳонгиз учун раҳмат. (Синиқ оҳангда.) Ҳақ сўзни айтганим учун қозихонага чақиртирдилар, бу балодан халқ мени қутқазиб олиб чиқиб кетди. Шаҳарда туришга ҳам қўймаганларидан кейин, бошимни олиб, узоқларга, жуда узоқларга кетдим. Лекин ўша узоқларда ҳам, шу азоб, шу уқубат. Бир жой бўлсаки, на қоронғи ҳужра, на Муҳсин, на Дод-

хоҳ бўлса. Бундай жойни осмоннинг тагидан топиш қийиндир, албатта.

Кузьмич. (Учоқдан папирос тутатар экан). Александр Сергеевич Пушкиннинг бир шеъри ёдимга тушди.

Муқимий. Қани?..

Кузьмич. Бу шеър, Чаадаев деган кишига атаб ёзилган. Бу киши тўғрисида сизга кейин изоҳ беришим мумкин.

Севги, умид, мағрур шуҳрат орзуси,
Бўлмади овунчоқ бизга кўп замон.
Утди ёшлигимиз ўйин-кулгиси
Гўёки туш, гўё тонгдаги туман.

Аммо, жўшар ҳали орзумиз бизнинг,
Машъум салтанатнинг зулми остида,—
Тузумсиз қалбимиз толпинишида
Тинглармиз даъватин ватанимизнинг.

Ошиқ йигит ширин хилват дамани
Зориқиб кутгандай, бўлиб нигорон —
Муқаддас озодлик минутларини
Ишонч-ла кутамиз, энтикиб ҳамон.

Ҳали эрк майлида ёнар эканмиз,
Юрак ҳаёт экан, номусга, шонга.
Дўстгинам, ватанга жонни тикканмиз,
Кўнгил орзулари фидо ўшанга.

Дўстим ишон: шаксиз балқиб келажак,
Дилбар бахтиёрлик ёруғ юлдузи.
Россия уйқудан тез уйғонажак,
Ҳам ҳокимий мутлақ вайронасида
Бизнинг номимизни албат ёзажак.

Муқимий. Тасанно! Бу ажойиб шеър билан мени жуда узоқларга эргаштириб кетдингиз. Кишининг кўнглига далда берадиган шеър экан.

Кузьмич. Биламан, сиз, Офариннинг тақдирини ўйлаб, қайғуга ботдингиз.

Муқимий

Нечук қайғурмай унга, тортмайин оҳ,
Не кечди, бўлмадим ҳолидан огоҳ.
Қафасда бўлса у, мен бунда бўлсам,
Юриб, мен дарбадар, қувғинда бўлсам.
Уларга эгмадим бош, ор билдим,
Кўнгилга мен уни озор билдим.
Бўлиб доим рафиқим соф муҳаббат,
Яшар у Офарин мен бирла ҳар вақт!
Яшар ҳар сатр шеърим халқ ичида,
Демай шеъримни, дардим халқ ичида.
Бу дардли ҳар сатрда Офарин бор.
Шу тунлар унда у, мен бунда бедор.

Абдулла киради.

Абдулла. Ассалом алайкум. Мулла ака!
Муқимий (қувониб). Э!.. Э!.. Келинг, мулла Абдулла.

Кўришадилар, Кузьмич билан кўришади.

Абдулла. Жуда соғиниб кетдик, мулла ака.
Муқимий. Ўзингиз ёлғиз келибсизда-а?..

Абдулла. Шопошшода Асқаралини кўрган экансиз, сизнинг бу ердалигингизни ундан эшитиб, ҳамма аҳбоблар келавердик. Ана, улар ҳам келишаётибди.

Кўзада сув кўтариб, Полвон киради.

Полвон. Э-э... Келинг-келинг, мулла Абдулла!

Сўрашадилар ва Абдулла билан ташқарига юрадилар, унгача олдинда
танбур ушлаган Муҳаммаджон, орқада Гофуржон, Убай-
дулла, Исроил ота, Асқарали, Обиджон кирадилар.

Муҳаммаджон ва Гофуржон (ялла)

Улқун жонон юзни тобон айладинг,
Абр ичинда ойни пинҳон айладинг,
Қоматингни сарви бўстон айладинг,
Қумриларни зору нолон айладинг.

Ағёр ила бўлиб шому саболар,
Рашк ўтида айлаб бизни адолар,
Боз устига боз бу жабру жафолар,
Бегонага лутфу эҳсон айладинг.

Ишқинг билан ишим оҳу афгонлар,
Ҳасратингда бўлди рангим сомонлар,
Муқимийга аввал қилиб паймонлар,
Охир ваъдаларни ёлгон айладинг.

Бу ялла давомида Полвон соддагина ўйнайди.

Полвон. Қани э, бўшатманглар, Муҳаммаджон ука!
(Капага жой ҳозирлайди.)

Сўрашмаганлар сўрашиб, капага ўтирадилар, ялла давом этади.

Муҳаммаджон, Гофуржон ва Асқарали (ялла)

Бошима ишқинг тушиб, савдо бўлурму мунча ҳам,
Эл аро пинҳон сирим, ифшо бўлурму мунча ҳам,

Ғам юкидин оҳ, қаддим ё бўлурму мунча ҳам,
Э чаманда оразинг раъно бўлурму мунча ҳам,
Оллаҳ-оллаҳ кўз деган шахло бўлурму мунча ҳам.
Ялла давомида кекса, ёш деҳқонлар келишиб, тўпланишиб,
увотларда ўтира бошлайдилар.

Беҳаё гуллар боғингда турмасин, э боғбон,
Очилиб беҳуда, сунбул қулмасин, э боғбон.
Қаддига шамшод мағрур ўлмасин, э боғбон.
Лофи нозикликни сарвинг урмасин, э боғбон.
Ботил ишқ аҳкомида даъво бўлурму мунча ҳам.
Даҳрда саргаштаи осий Муқимий умрлар,
Қалбига ўрнашди савдоси Муқимий умрлар,
Яъни, расволарнинг расвоси Муқимий умрлар,
Э парирўларнинг аълоси, Муқимий умрлар,
Кўчаларда зор ҳам шайдо бўлурму мунча ҳам.
Муҳаммаджон. Сафарни узоқ қилиб юбориб, бизни
жуда соғинтириб қўйдингиз-ку, мулла ака?
Убайдулла. Сиҳат-саломат қайтдингизми?..
Обиджон. Шаҳарда ҳеч ким йўқдек..
Исроилота. Сиздан узоқ тушгандан бери, ғариб-
лигим жуда билиниб қолди.
Муқимий. Саломат бўлинглар. Менга қолса, сиз-
лардан бир нафас ажрай, бир қарич нари кетай дейманми.
Полвон. Бизнинг қишлоқдан чиққан қўшиқчи бо-
лалардан Шерали ҳам бир нарса деб берсин демоқчиман.
Овозлар. Қани э, шундоғ бўлсин!..
— Эштайлик!..

Ш е р а л и

(ўртага чиқади)

Э чеҳраси тобоним,
Ошиқлари ҳайроним,

Йўқ тоқати ҳижроним,
Васл ила даво айланг.
Э зулфи паришоним,
Аҳди ҳама ёлгоним,
Синди, қани, паймоним,
Бир меҳр вафо айланг.
Охир мени бечора
Қил малҳами назвора,
Ким айдики, хуштора
Юз жабру жафо айланг.
Гар қилса Муқимий хун,
Рухсорлари гулгун,
Инсофа келур бир кун.
Ҳақиға дуо айланг.

Муқимий (туриб, Шералининг пешанасидан ўпади,
сўнг Муҳаммаджонга). Муҳаммаджон: Янгиқўрғоннинг
тўни йиртиқ бўлса ҳам хушфазл қишлоқ демаганмидим?

Шерали. Мулла ака. Устозлар билан қўшилиб, бир
айтсам деган орзум бор?

Муқимий. Эшитамиз.

Овозлар. Эшитамиз.

Муҳаммаджон, Ғофуржон, Шералини ёнларига оладилар.

Муҳаммаджон, Ғофуржон ва Шерали

(ашула)

Арзи дил айтарга бир хилват қилолмай доғман,
Бир нафас ёлғиз топиб, ҳасрат қилолмай доғман.
Жабру бедоду ситам беҳад чекиб ранжу алам,
Сен билан суҳбат қуриб, роҳат қилолмай доғман.
Хаста дилга сўзларинг малҳам, валекин, оҳким,

Бир ўзимга бир ўзинг улфат қилолмай доғман,
Неча ойлардир Муқимий гурбат айлаб ихтиёр.
Хўб сендан дил узиб, журъат қилолмай доғман.

Ашула пировардида чо л киради.

Чо л. Ассалом алайкум. Келинлар, яхшилар. Ҳозир йўрғага мишиб, Ашурбой қушдай учиб келди-ю, Ғойибназар Аминнинг меҳмонхонасига қўнди.

Пол в он. Учиб келиб, Аминнинг меҳмонхонасига қўнган бўлса, у, Ашурбойқуш экан-да. (Кулли.)

Асқарали. Нега бу қишлоқ мунча хароб десам, Ашурбойқушнинг қадами етган экан-да. (Кулли.)

Обиджон. Ашурбойқуш келиб, Ғойибназар Амин бувага қўнган бўлса, ўзини ҳам қуритиб кетмаса гўрға эди. (Кулли.)

Пол в он. Қўяверинг... у, бойқуш қўнса кўкарадиган қуримсоқлардан. Асқарали, келинг ука, бир нарса деб беринг. Мутавалли сизни ҳужрадан қувганда, мулла ака нима деганлар?..

Асқарали. Нима дер эдилар. Муттаҳам деганлар-да...

Овозлар. Ҳа-ҳа. Ана ўшандан келинг.

Асқарали

Ҳар бир ошга ҳозир у ҳар тўйда пайдо муттаҳам,
Ғийбат авб олмас, агар бормас экан то муттаҳам,
Мен уни тулки десам, ҳар тулкининг ори келур,
Касби кори ҳийла-найранг, ўзи танҳо муттаҳам.
Фикри ёди пул йиғиш, бойларни мақтаб, тўн кийиб,
Ўзга бир мақсад учун тўплайди тилло муттаҳам.
Ёзса шеър мазмунидан келгай риекорлик ҳиди,
Улгуча мағрурлиги устига сулло муттаҳам.

Катта салла бошда, пўстин устида, дилда ҳаво,
Ҳаммадан ўзни тутар гўёки аъло муттаҳам.
Қайси кун келди Қўқонга, муттаҳамлик олди авж.
Майда гап, ифвогару беору расво муттаҳам.

Кулгилар орасида Ашурбой кўринади, ҳамма жим, баъзи деҳқонлар ўзларини четга ола бошлайдилар, бой Муқимийни кўриб, ўзини четга олиб, Асқаралини чақиради.

Ашурбой. Асқарали!..

Асқарали. Лаббай!..

Ашурбой. Бу ёққа кел, ўғлим! (Келиб, сўрашгач.)
Аввало, Маҳкам полвонни секин менга чақириб қўй. Кейин мана бу иккита хатни ўқичи? Адаштириб қўйдим.

Асқарали. Хўп (Полвонга бўйлаб.) Полвон ака, бу ёққа келинг. (Икки хатни кўздан кечиради, сўнг бойга.)
Мана бу, мингбошининг чақирқиқ қоғози.

Бой олади, унгача Полвон келиб, бой билан сўрашади.

Ашурбой. Буни олиб, эртага мингбошига учрайсан.

Полвон. Тагин нима ташвиш, хўжайин?..

Ашурбой. Борганда биласан.

Полвон сўзсиз узоқлашади.

Хўш, Асқарали, буниси нима экан? Чўнтагимда пайдо бўлиб қолибди!

Асқарали. Э, бой почча. Қизиқ парса чиқиб қолади.

Ашурбой. Товушингни пастроқ чиқазиб, ўқичи?

(баланд овоз билан ўқийди)

Асқарали

Ярим тунда қўшни уйга тушиб бой,
Тозза бўлди шарманда-ю шармисор.

Ашурбой. А!.. Нима-нима?

Асқарали

Ушлаб олиб, мингбошига элтдилар,
Маҳалла-қўй бундан бўлиб хабардор.

Ашурбой. Уқима!

Асқарали

Сабр қилинг, қизиги энди чиқаётибди:
Қириб олдин бой, мингбоши ёнига,
Пора берди, айбга бўлмай бой иқрор.
Қўшни уйга босқинчилик қилса ҳам,
Пора билан бой гуноҳдан беғубор.

Ашурбой. Бўлди-бўлди!.. Қандай аҳмоқсан?!

Асқарали. Тишингизни-тишингизга қўйинг, ёғлиғи
энди чиқди.

Қўшни хотин қизларига қасд қилиб,
Қўлга тушиб бўлса ҳам у ошкор.
Кетди жиноят ёпилиб, пул билан
Қолди гувоҳлар сўзи беътибор.

Ашурбой. Бўлди-ей!.. Ана бемаънигарчилигу!..
(Тортиб олиб йиртади.)

Асқарали

(ёдакай)

Қачон камбағалларнинг сўзи ўтар,
Кесар, пора берган сўзи зулфиқор.

Ашурбой. Йиртиб ташлаб ҳам қутулмайманми?
Астағфирулло!

Асқарали. Бир ўқидимми, тамом. Хоҳ йиртингу,
хоҳ йиртманг.

Ашурбой. Бу менга туҳмат!

Асқарали. Отингиз чиққани йўқ-ку, бой почча?

Ашурбой. Буни ёзганнинг кимлигини яхши била-
ман!

Асқарали

Ҳақ гапириб, ёзса Муқимий агар:

Ҳақ сўз учун ғамга қилурлар дучор.

Ашурбой. Ҳаҳҳа!.. Гаплашамиз! (*Тез кетади, орқа-
сидан.*)

Асқарали. Хўжайин... Шундақа шеърлардан қўлга
тушса, олиб келиб туринг, боплаб ўқиб бериб тураман.
(*Кули.*)

Полвон. Қани-эй!.. Асқарали, ҳажвхонликни бўшат-
манг...

Асқарали. Қулоқ солинглар-чи, Додхоҳ тўғрисида
шоир Муқимий нима дейдилар:

Додхоҳим, додхоҳлик сенга хос,
Порасиз ўтмас сенга юз илтимос.
Учраса шағдам мовут тўнли киши,
Уйлашиб, сўнг учрашар йиртиқ либос.
Додхоҳ, шопу камар камлик қилур,
Халқ товқи лаънатин бўйнингга ос.
Хўмрайиб, ер остидан қўлга қарар,
Сен қолиб, муздан совуқ мирзанг — Ғиёс.
Мен Муқимийга ажал келмай туриб,
Э худо, мингбошидан қилгин халос!

Гулдурос кулгилар орасида чопон ёпинган Савринисо дод солиб киради, ҳамма унга қарайди.

Савринисо. Шаллақи танобчи хўжалардан дод! Полвон. Узи нима гап? Саври, гапирсанг-чи?..

Савринисо. Полвон қани деб, эшикка кирди. Йўқ, акам далада десам, ёлгон айтасан, шу ерга яширинган, деб бошимни қамчилаб кетди. (Қараб.) Ана ўзи ҳам келаётибди.

Султонали хўжа билан Ҳакимжон кирадилар.

Султонали. Ҳоҳҳо!.. Қовун сайил-ку!.. Ассалому алайкум, яхшилар. (Бир деҳқонни нуқиб.) Хода ютганмисан?..

Овозлар. Эй... Бу нима қилганингиз?..

Полвон. Қани, ўлтиринг, хўжам.

Султонали. Ўлтиришга фурсат йўқ. Сен билан ер устига боришимиз керак.

Полвон. Яқинда ўлчаган эдиларингиз-ку. Тағин нима бало бўлди?

Ҳакимжон. Пошшоликнинг топшириғи.

Обиджон (чоӣ тугиб.) Ўлчаш бўлса, бўлар. Бир пиёла чоӣ ичинг, хўжам.

Султонали. Бу, ялангоёқлар. (Чоӣ хўплаб.) Пошшоликдан қўрқмай, ер яширади, ўлпонни вақтида тўламайди, хўжайиндан бўнакка пул кўтариб, қарзини тўлашга муттаҳамлик қилади.

Ҳакимжон. Меҳмонга қиладиган сарф ўрнига, қарзини тўласин.

Султонали. Ҳа, нима керағи бор.

Исроил ота. Най чалиб берайми. Султонали хўжа?..

Муҳаммаджон. Яллага тобингиз қалай?

Убайдулла. Ғалати шеърлардан ўқиб берайми,
Ҳақимжон хўжа эшон?

Султонали. Аввал, пошшолик ишларини бартараф қилиб олайлик.

Ҳақимжон. Яллани шаҳарда ҳам эшита берамиз.

Муқимий. Иложи бўлса, шаҳарда ҳам эшитмаганларингиз маъқул. (Кулли.)

Султонали. Нега ундай дейсиз, шоир Муқимий?
Биз одам эмасми?..

Муқимий. Сизлар, танобчи хўжалар. (Кулли.)

Ҳақимжон. Бизни эрмак қилманг. Бизнинг ҳуқуқимиз катта, кимни нима қилсак, қила оламиз.

Султонали. Буни бизга (Қамчинни пеш қилиб.) пошшолик бериб қўйибди. Биласизми, бекорга хафа қилиб қўйишимиз мумкин. Сиз бизни нима деб ўтирибсиз?..

Муқимий. Ҳеч нарса!.. (Кулли.) Қамчин пошшоликни бўлса ҳам, аммо, олахуржун ўзларингизникидир. (Кулли.)

Ҳақимжон. Нега куласиз?.. Биздан кулиш, пошшоликдан кулиш бўлади.

Султонали. Катта мансабимиздан ташқари, ўзимиз аслзодаларданмиз.

Муқимий. Ўргимчак ҳам ўз танобчилиги ҳақида шундай деб мақтанса керак. (Едакай ҳажв ўқийди.)

Бўлди таажжуб, қизиқ ҳангомалар,
Арз қилай эмди ёзиб номалар.
Адл қулоғи-ла эшит, ҳолими,
Зулм қилур, баски, менга золими.
Ун икки ойда келадир бир таноб,
Ўзгалара роҳату бизга азоб.
Султонали хўжа, Ҳақимжон иков,
Бирин хотин, бирлари бўлди куёв,
Ош есалар ўртада сарсон илик,

Хўжа чирог ёғу Ҳакимжон пилик.
Бир-бирига солишурлар ўрин,
Эрта-ю кеч ўпишиб оғиз-бурун.
Бирлари мўлтонинамо, ҳийлагар.
Бирларидир кунда пиху гавда хар.

(Кули)

Султонали. Тўхтатинг!.. Бизни масхара қилишга кимда ҳақ бор?

Ҳакимжон. Кимни масхара қилаётибсиз, биласизми, биз ким?

Султонали

Десамки, кўзингизга кал жўжаман,
Маҳдуми — аъзамлик, ўзим хўжаман,
Отамизни отаси Шоҳлик мазор,
Мухлисимиз мардуми аҳли диёр.

Чол ҳўнграк отиб, ўрнидан туради, тўнидан йиртиб, дарахт шохига осиб, фотиҳага қўл очиб бақиради, ҳамма ҳайрон.

Чол. О... Айланиб кетай пирларимдан! Хўп неваралар қолдириб кетибсизлар-да!.. (Кули.)

Ҳакимжон

Ҳам яна Эрҳубби бўлурлар тоға,
Аммамизи эрларидир Нур ота,
Биби — Убайда бўладир холамиз.

Чол. Йўқ!.. Аммангиз! (Кули.)

Полвон. Мақтанишингизни тўхтатинг, хўжам! Меҳмонларни холи қўйинг!

Султонали. Гапнинг тўғриси, қолган икки таноб ерингни пошшоликнинг амри билан хоҳ кўн, хоҳ кўнма Ашурбойга васийқа қилиб ўтказамиз, сенга бойнинг Султонбаёздаги еридан икки танобини беради. Тур, ерингга бошла!

Полвон. Йўқ. Ҳеч қаяққа бормаيمان, ўз ерим керак. Муқимий. Қизиқмисиз?.. Сувланк, ҳосиллик ерини бойга бериб, Султонбаёзда — қумликда нима қилади. Шу ҳам инсофми?!

Полвон. Пошшолик фармони деб, икки танобини тортиб олдиларинг. Энди буниси чиқдими? Ялағхўрлар!..

Султонали. Тилинг чиқиб қолибдими? Ялангоёқ, чувринди?

Қамчилаб кетади. Муқимий Полвоннинг ҳимоясига киришади. Кузьмич қамчинни тортиб олади.

Муқимий. Махсим!.. Бу бечора ҳайвон эмас-ку, инсон-ку! Қўлинг сингурлар.

Ҳақ сўзни гапирдинг, чекдинг кўп озор,
Ким фазл эгаси, шунинг учун хор.
Дон эккан чорақор бир нонга муҳтож,
Ҳам пахта экканнинг ўзи яланғоч.
Косиблар иш тўқиб, очу, бечопон,
Созанда созида гирия, афгон.
Дардга дард уланди, ғамга ғам пайванд.
Қишлоқ ҳам тор экан, тор десам Хўқанд.

Жимжитликни ёриб, ўртага чиққан Кузьмич, қамчинга тикилади.

Кузьмич. Бу қамчин рус деҳқонларини крепостной қуллик кишанига солишга ҳам хизмат қилиб келди. Энди сизнинг қўлингиз билан гуноҳсиз бошларда ўйнамоқда. (Қамчинни бериб.) Бундай қамчинларни ўтга ташлаш вақти ҳам келар...

Султонали. Гапингиз шугинами?

Кузьмич. Шу!

Султонали. Сизлар билан, ўша менга қамчин берган пошшолик маҳкамаси гаплашади.

Султонали хўжа, Ҳакимжон чиқадилар.

Полвон. Сенларни қара-я, ювундихўрлар!..

Савринисо. Ундақа деманг, ака. Улар сизни тагин қаматиб қўймасин. *(Жимлик ҳукм суради.)*

Кузьмич

Нақадар қўрқинчдир бу ҳоллар, ҳайҳот,
Бир осмон остида икки тур ҳаёт.
Озларнинг қилмиши найрангу озор,
Кўпларнинг турмуши ночор, нонга зор.

(Полвонни кўксига босади.)

Хафа бўлма дўстим, хафа бўлма...

Муқимий

Бири экиб, пиширар, ҳосили бировларга,
Мингида меҳнату ранж, биттаси ҳаловатда.
Бирининг қамчисидан қон томар, газабланса,
Кўринги, кўпчилиги зулмату асоратда.

Ҳамма

Хароба қишлоғу тор кулбада фақир деҳқон,
Шаҳарда ер эгаси муҳташам иморатда.
Муқимий қайси бирин айтасиз, умр етса,
Ҳимоясиз кишилар кўп эрур ниҳоятда.

П А Р Д А

ТУРТИНЧИ ПАРДА

ОЛТИНЧИ КУРИНИШ

Яна Убайдулланинг ҳовлиси. Куз, кеч. Муқимий касалдан бир оз тузалган, айвонда ёстиққа суяниб китоб мутолаа қилар экан, Убайдулла кўча эшикдан мулла Абдуллани бошлаб киради. Абдулла рўмолга иккита ширмон ўраб кириб, Муқимий билан кўришади.

Абдулла. Тузукмисиз, мулла ака?..

Муқимий. Анча тузукман. *(Абдулла ширмон синдиради.)* Чакки овора бўлибсиз.

Абдулла. Топганимиз... *(Ёнидан бир конверт олиб узатади.)* Еркентдан, Зокиржон ака Фурқатдан сизга мактуб...

Муқимий. Ажабо!.. *(Шошиб, конвертни очади, тез кўз югуртиради ва овоз билан ўқий бошлайди.)*

Ассалом, меҳрибон аҳли диёрлар,
Ассалом, қадрдон аҳбоблар, ёрлар.
Биродар Муқимий ҳам Кузьмич ҳаким,
Мендан салом айтинг, йўқлар бўлса ким.
Нозик табъ улфатлар, хонанда дўстлар,
Суҳбатороликда бекаму кўстлар.
Ёдимга тушганда гоҳ-гоҳ ватаним,
Илон чаққан каби тўлғанар таним.
Тарк этиб Юнонни, йўллар босдим мўл,

Қолдилар йўлимда Руму Истамбул,
Бу ерда у ердан ортиқроқ фиғон,
Давр суради султон Абдулҳамид хон.
Ғариб қалбим тешди нола ҳам зори,
Гадолик ростаси, очлик бозори.
Кездим ғарибона Басра, Ҳалаб, Шом,
Ғамга ғам уланди, бўлмасдан тамом.
Жазойир иссиғи танг қилди ҳолим,
Кетди Ҳўқанддаги боққа хаёлим.
Араб чўпонини кўрдим, зор, маҳзун,
Ҳар араб кўзимга кўринди Мажнун.
Ҳиндистон чўлларин мен танҳо кездим,
Ҳиндлар ҳолин кўриб, бағримни эздим.
Ғурбатда эшитиб тўтилар сасин,
Эсладим, соғиндим дўстлар ялласин.
Мен демай, ғурбатда талх ютиб қонлар,
Ҳамдамим бўлганда Ҳинду деҳқонлар.
Қорни оч, яланғоч, дарбадар, хароб,
Кўрдиму, мен қилдим бағримни кабоб.
Инглиз зулмидан қадлари камон,
Она юрт — Ҳиндистон уларга зиндон.
Яланғоч танларда тер томчи-томчи,
Инглиз бойининг қўлида қамчи.
Ишлатар ҳайвондек, урар беҳуда,
Оғир юк ташийди халқ тўда-тўда.
Қўшилдим уларга, юрдим дарбадар,
Қуёш тиг ургандан, оқшомга қадар.
Йўл олдим Ҳўтанга, мардона сифат,
Чарчамай йўл кезиб, қайда деб, — Тибат.
Ҳўтаннинг даштидан эсганда сабо,
Тортар эди мени, зўр оҳанрабо.
Келдим ўз юртимга девор дармиён,
Булбулдек, Еркентга қурдим ошиён.
Ҳиндлар доноси, файласуф шоир,

Ватандан бадарға мендек мусофир,
Инглиз зулмидан безган Тажалли
Мен билан учрашиб, топди тасалли:
«— Маст шеъри фурқатиму сархуш аз ахлоқи у.
Э Тажалли, бодаи мо, жуз гулоб омиз нест».
Ватаним кўзимдан кетмасдан нари,
Термулдим узоқдан мен Хўқанд сари.
Беморлиқ танамда юзланган соат,
Дўстим Тажаллига қилдим васият:
— Мен ўлсам, қабримга экинглам қамиш,
Менинг тупроғимдан топиб парвариш,
Қамишлар ўссину, ундан най бўлсин,
Чўпонлар оғзида тинмай чалинсин,
Ҳар ерда аҳволим қилсин ҳикоя,
Дилда армонларим, кўп, бениҳоя.

(Хатга тикилиб, тўлқинланади ва аста сўзлана кетади.)

Бироқ ҳолинг ўқиб, ортиқ ачиндим,
Безиб бундан, қочиб кетган эдингким,
Дучор бўлдинг бориб, зулм даҳшатига.
Қулоқ солсам хатингнинг ҳасратига:
Оғирликларни бу, қилди ҳикоя,
Тополмай лаҳзаи оромга соя,
Қавартмишдир оёғинг босган излар,
Ғамингни орттириб у, инглизлар,
Қилибсан кетганингга минг пушаймон,
Тополмабсан ҳануз дардингга дармон.
Муқимий бўлдим у мен бунда қолдим,
Гоҳи бор бўлдим у гоҳи йўқолдим.
Биёбоним менга гўёки гулзор,
Оёққа ботмагай боссам, тиконзор.
Қоронғи қишларим ҳам навбахорим,
Кечар ҳар тарзда шому, наҳорим.

Ажаб эрмаски, кунлар боқса бизга,
Эриб қор, шилдираб сув оқса бизга.

Эшик тақиллайди, Убайдулла чиқиб, Обиджонни бошлаб
киради.

Обиджон. Тузукмисиз, мулла ака?..

Муқимий. Ёмон эмас... (Узоқ сўзсизликда Обиджонга тикилади.) Хўш?.. Обиджон?.. Хотир паришонроқ кўринасиз?

Обиджон. Нотоб кишига хушхабар олиб келиш ўрнига, мен нохуш хабар олиб келдим: қишлоқдан шаҳарга қайтганингиз Додхоғга маълум бўлиб, унинг одамлари сизни ахтараётган эмишлар!..

Муқимий. Ҳимм... яна?..

Обиджон. Асқаралини бугун эрталаб авақтага олиб кетганлар.

Муқимий. Бечора!..

Убайдулла. Қамалиш сабабини билгандирсиз?

Обиджон. Билолмадим. Аммо, ҳокимнинг фармони билан қамалган эмиш деган гапни чойфурушлик растасидан эшитдим.

Муқимий. Сабаби маълум! Уғри, каззоб, каллакесар эмас. Унинг гуноҳи, ҳажвихонлиги, тўғри сўзлигида, ҳожи Муҳсиннинг мунофиқлигини юзига солиб, тик гапиришида. Агар у, риёкор Муҳсиннинг мақтов қасидаларини ўқишни касб қилганда, ҳужрадан қувилмаган, бойлардан тўн кийган, амалдорларнинг илтифотига сазовор бўлган бўлар эди. Шунинг учун ҳам, уни қамадилар.

Эшик қоқилади. Убайдулла чиқиб Бозорбойни бошлаб киради. У, сўрашар экан, Муқимий шошади.

Хўш, ука? Натижани гапиринг!..

Бозорбой. Икки кундан бери судья остонасидан жилмай, натижани пойладик. Бугун судья ёпиқ ҳукмини эълон қилди, суриштирсам, Кузьмични узоқ ерга бадарга қилишга ҳукм чиқарган: шу вақт у кишини қуроли полиция ўраб олиб чиқди. Орқадан эргашиб бордим, темир соябонлик аравага рўпара қилдилару, ҳақимнинг кўзлари менга тушиб, сўнг бошқа ёққа қарадилар-да,— дўстларга мендан салом, дедилар. Кўз олдимни қоронғилик босиб, теракка суяндим. Бир вақт кўзимни очсам тўрт от қўшилган бу қўрқинчилик аравани отлиқлар қуршаб олиб кетмоқда эдилар.

Муқимий. Эвоҳ!.. Нималарни эшитаётибман!.. Кишиларнинг тақдири гўё бир кишан қулфдан иборату, унинг калитини золимлар қўлига топшириб қўйилган. Ғамхўр меҳрибон одам эди.

(Монолог.)

...Реза реза, ун каби чарх осиесидан сўнгак,
Тангу ториқ ўлди олам кўзга, монанди катак,
Даҳр золи урди роҳатлик кўзим ичра намак,
Дастидан, тушди жудолик ўртага, золим фалак,
Бекасу, беҳамдаму, мазлумдурмен, айрилиб.
Қолмади мен чекмаган ранжу алам, озордин,
Етмаган бир заҳм йўқдир, бош кўтарган хордин,
Бўлма дўстлар беҳабар, мен сийнаси афгордин,
Телбадир ажраб Муқиминг, сўрма қору бордин,
Сафҳан ҳар ғуссага марқумдирмен, айрилиб.

Убайдулла

Буқунлар, бошимизда бир сахоб бўлса ажаб эрмас,
Мунаввар, зимнида бир офтоб бўлса ажаб эрмас,
Бу давлат, сув юзида бир ҳубоб бўлса ажаб эрмас,

Кўринган суврат-у, асли ниқоб бўлса ажаб эрмас.
Очилса пардалар, юзда ҳижоб бўлса ажаб эрмас.

Муқимий. Очилса пардалар, юзда ҳижоб бўлса ажаб эрмас. Давом этинг.

Убайдулла

Насийми жонфизо, бемор танга э сабо еткур,
Хазон, пажмурда бўлганларга сен, обу ҳаво еткур.
Қўй энди биз билан бегонани, чин ошна еткур,
Гадомиз, бошлар узра соя солсин, бир ҳумо еткур.
Муқаррардир, замона инқилоб бўлса ажаб эрмас.

Муқимий. Муқаррардир, замона инқилоб бўлса ажаб эрмас. *(Туриб, Убайдулланинг пешанасидан ўпади.)* Раҳмат, ука. Берган тарбиямга минг маротиба розиман. Завқий тахаллусингизга муносиб шеър бўлган.

Убайдулла. Буни ҳурматли Кузьмичнинг сўзларидан таъсирланиб, ёзган эдим.

Муқимий. Бизни дадилликка, узоқларни кўришга ўргатган ўша одам эди. Шундай устоздан айрилдик... *(Ҳушёр тортади, ташивишланади.)* Дўстларим, вақт ўтмасин. Баёзлар, қўлёмаларни Убайдулла сиз олиб чиқинг. *(Олиб чиқадилар, Муқимий китоблар ва қоғозларни Убайдулланинг олдига қўяди.)* Тансиқ қўлёмза, паришон асарларимни сиз эҳтиётлаб қўйинг.

Убайдулла. Нималар деяётибсиз, мулла ака?..

Муқимий. Хўп денг. *(Абдуллага китоблардан бериб.)* Вақт ўтмасин. Сиз буларни қишлоққа олиб кетинг. Анча йил мен билан ҳамҳужра бўлиб, хизматимни қилдингиз. Яхши-ёмон гапиргандирман, хафа бўлманг, мулла Абдулла.

Абдулла. Сиз билан ҳамхужра бўлиб, зарар кўрган
ним йўқ, мулла ака. Мен камбағал бир деҳқоннинг ўғлиман.
Полвон тоғамни орқа қилиб келдим. Уқитдингиз, унча-
мунча шеър танидим, одам танидим, ақлу ахлоқ ўргандим.

Муқимий (*Обиджонга бир баёз узатиб.*) Мана бу
тансиқ баёзни сиз сақлаб қўйинг, Обиджон.

Обиджон ўпиб, қўйинга солади, Абдулла рўмолга туга бошлайди.

П А Р Д А

ЕТТИНЧИ КҮРИНИШ

Олтинчи кўриниш воқеасининг эртаси, кундуз. Ҳовлида Рисолат че-
вардан бошқа ҳеч ким кўринмайди. Чевар супада киптаки (мулла)
кўйлак ёқасига жияк қадаб ўтириб, куйламоқда.

Рисолат

(*куйлайди*)

Кексалик камми эди, ҳам бедаво этмиш мени,
Ғам юки бошим эгиб, қаддим дуто этмиш мени.
Мен даво истаб, бало оғзига бўлмишман дучор,
Тил куяр айтсам агар, қандай бало этмиш мени.
Айтмасам бағрим ёнар, сирдан дилу, жон қийналур,
Бу алам, бор ақлу ҳушимдан жудо этмиш мени.

Тожинисо ошхонадан коса кўтариб чиқади.

Тожинисо. Бувижон. Мастава пишиб, эзилиб кета-
ёзди. Мен қатиққа чиқиб келай.

Рисолат. Маърифат билан гаплашиб қолмай, дар-
ров олиб чиқинг.

Тожинисо. Хўп. (Кўшни ҳовлига чиқади.)
Рисолат... Ҳа... (Тожинисонинг кетидан бўйлаб,
ўзича сўзланади.) Кашнуч билан ошрайхонни айтмабман-
ку. Эсим қурсин. (Кўйлак жиягини кўздан кечириб.) Уй-
ғонганларида олиб кириб берарман. (Дорга ташлаб, ўзи
Тожинисо кетидан кўшни ҳовлига ўтади.)

Кўча эшикни аста очиб, Обидахон мўралайди, қадам қўйиб кириб,
кўздан кечиради.

Обидахон. Айрилиқ устига энди бадарғаси ҳам
чиқди, ўзлари хабарсиз бўлсалар керак. Эвоҳ, туғилмай
ўлай. Мен дунёга ранжу алам учун, йиғлаш учун яратил-
ган эканман. Тўй деб аталган азо, никоҳ деб аталган жазо,
бағри тош ота, қўрқинчли ҳукмлар, расм-русмлар ҳамма-
нгиздан безор бўлдим. Мен ҳам шу киши билан сургунга
кетай, устознинг йўллари сочим билан супурай, оёқла-
рига тикан кирса, кипригим билан олай.

(ария)

Кўйчивон қўйингни бергин боқайин,
Кўзёшимдан сой қилиб, мен оқайин,
Еч қўлим э бахт, агар сен боқмасанг,
Ўт қилиб оҳим, зулми ёқайин.
Зарга тўлди билагим, зардобга тўлди юрагим,
Кўздан оққан ёш билан ҳўл бўлди шойи
кўйлагим.

(Ҳар томонни қараб, ҳеч кимни топмайди.)

Бер менга каптар қанотинг, қочаман,
Сен каби ўйнаб, қўнғилни очаман.
Кечалар мен ой билан роз айтишиб,

Кўзёшим ўрнига юлдуз сочаман.
Зарга тўлди билагим, зардобга тўлди юрагим,
Кўздан оққан ёш билан ҳўл бўлди шойи
кўйлагим.

Бемор Муқимий уйдан чиқиб, Обидани кўради.

Муқимий. Офарин..

Обидахон йўғлаб, ўзини Муқимийга ташлайди, Муқимий унинг бошини паранжи устидан силаб, узр сўрайди.

Қувғинда юриб, сиздан хабар ололмадим...

Обидахон. Хабарим бор, устоз. Сизга қийин бўлди, менга ҳам... Эртага тўй!.. (Йўғлайди.) Энди кўриша олмасмиз. Сиз билан хайрлашгани келдим...

Муқимий

Ҳақиқат истаганлар бўлдилар хор,
Кимики муттаҳамдир, юртга саркор.
Ким элнинг қайғусин чекди, ютар қон,
Олиб тўрдан ўрин, игво-ю бўҳтон.
Пули кўпларни мақтовлар замони.
Илм-фанлар учун говлар замони.
Ўзи доно-ю, пулсиз бўлса хордир,
Агар у, файласуф, бир нонга зордир.
Амалдор бўлса ким, шопу камарлик,
Шунинг сўзи — сўзу, шу мўътабарлик.
Жудолик, айрилиқ, ҳижрон замони,
Юракда қатма-қат армон замони.

Рисолат чевар кашнуч, То жинисо эса коса кўтарган, қўшни ҳовлидан чиқадилар.

Рисолат. Вой, айланай Обидахон. Кел, қизим. (Кўришадилар.)

Обидахон. Мулла аканинг нотоб бўлиб қайтганларини эшитиб...

Рисолат. Ажаб қилибсан, қани, супага чиқ.

Убайдулла (кўча эшикдан кириб, Обидани кўради). Келинг, Обидахон... (Обидахон салом беради.) Жуда яхши бўлибди. (Рисолат чеварга.) Буви, сизлар ошхонага кириб туринглар, меҳмонлар ўтиб кетишсин. (Муқимийга.) Дўстларингиз, мулла аканинг диққатларини тарқатиб чиқамиз, деб келишибди.

Муқимий. Саломат бўлсинлар.

Убайдулла кўча эшикдан Муҳаммаджон, Гофуржон, Исроил ота, чамбарақда, косада қаймоқ, рўмолга нон туғиб, кўтарган Обиджонни бошлаб киради. Муқимий билан айвонда учрашадилар, сўрашадилар.

Исроил ота. Айланай мулла, яхшимисиз!

Муҳаммаджон. Бошингизни кўтариб қолдингизми?

Муқимий. Шукур. Қани, марҳамат, уйда гаплашамиз.

Уйга кирадилар, эшик қоқилади, Убайдулла чиқиб, усти хароб, елкасида эски тўшак билан кетмон кўтарган Полвонни бошлаб, гаплашиб киради.

Полвон. Сиз сўраманг мен айтмай... (ҳовли ўртасида бошини ушлаб, оғир қайғуга чўкади.)

Убайдулла. Тинчликми? Нима ҳодиса рўй берди. Айтинг, Полвон ака!

Полвон. Ер, ҳовли-жойимни мингбоши тортиб олиб, ўзимни уч кун қамаб қўйди. Қамоқдан чиқиб, хотин, бола-чақани қайнағамниқидан топдим. У шўрликнинг ўзи ҳам чоракорлик билан зўрға кунини ўтказиб турган аёл-манд одам. Бошим қотди, ука, мен энди шаҳарда мардикорчилик ёки ҳаммоллик қилиб, уларни боқишим керак...

Убайдулла. Хафа бўлманг, маслаҳат топилади. Шаҳарда косибчилик касод бўлиб, кўп косиблар заводларга ишга кириб кетишаётибдилар, ҳатто заводларда ишлаш учун узоқ Бадахшондан гурас-гурас бўлиб, тожик биродарлар ҳам келишмоқда. Қани, мулла аканинг ёнларига кирайлик...

Полвон. Бир оз нафасимни ростлай. (Ўзича.) Мени бу аҳволда кўрсалар дардларига дард қўшилади.

Абдулла шошиб, ҳовлиқиб киради.

Абдулла. Миршаблар келаётибди!..

Полвон. А нима?..

Убайдулла. Афсус!..

Бозорбой шошиб киради, орқадан ҳуштак эшитилади.

Бозорбой. Миршаблар!..

Ичкаридан Муқимий ва бошқалар чиқадилар. Полвон йиғлаб Муқимий билан кўришар экан, икки миршаб киради, уларга эргашиб халқ тўплана бошлайди.

Полиция. Муҳаммад Амин Мирзахўжа ўғли Муқимий?..

Муқимий. Мен!

Миршаб фармонни кўздан кечиради.

Полиция. Жаноб ҳокимнинг фармонларига мувофиқ, уч соат муҳлат ичида Қўқон шаҳри ва унинг атроф қишлоқларидан узоқ ерга умрли бадарға қилинаси.

Муқимийни халқ ўрайди.

Бозорбой. Бермаймиз!.. Юбормаймиз!.. Бу кишини биздан ажратолмайси!

Полвон. Жонимиздан тўйдик. Майли, бизни ҳам қўшиб, бадарга қила қолинг.

Муҳсин киради.

Муҳсин (ҳеч нарса билмагандек). Хўш?.. Муҳаммад Аминхўжа Муқимий? Бу ерга мунча одамни йиғиб, тўй бошлаётибсизми, дейман!

Рисолат (Муҳсин қаршисига келади). Келинг, айланай ҳожим... Ҳожи-ю ҳарамай!.. Олдин бу отни эшитганимда, таварик от, деб эътиқод билан қулоқ солар эдим. Энди-чи, энди бу отни эшитсам, жирканаман, тепа сочим тик туради, кўзимга алланима балолар, найрангбозлар, кўзбахшилар кўринади, айланай ҳожим...

Муҳсин. Жим!.. Нариди кет!..

Рисолат. Сизни мен нари кет, дейишим керак-ку, айланай ҳожим... Бу тупроқда менинг ота-боболарим бор, ўзинг кет. Чақирилмаган меҳмон!

Муҳсин. Бас, дейман, бас!..

Полиция Чеварни нарига суради, ўртага паранжили Обидахон келади.

Обидахон. Эй, сен риёкор, маккор! Бир тўйни азага айлантириб, мағрур эдинг. Мана бу тўй, абадий. Халқнинг ўз фарзандига ҳурматини кўриб, қон ют. Мунофиқ!

Муқимий

Осмон тўлиб, қора булут кезмоқда.
Изғиринлар ялангтўшни эзмоқда,
Давлатмандлар қайда буни сезмоқда,
Камбағалга чин қаҳратон эмасми?
Қиш ҳам ўтиб, баҳор келгай, ёз келгай,
Асо синиб, қўлимизга соз келгай,

Муқимийнинг шеърига пардоз келгай,
Шеър мазмуни дорил-амон эмасми.

(Халққа мурожаат қилиб.) Дўстларим, кўнглим сиз билан, доим сиз биланман, ҳар ерда бўлсам ҳам, сиз билан Муқиммен. Дўстларим, мен ишонаманки, сизлар менинг номимни авлодга муқим қилишга восита бўласиз. У авлод менинг юрагимда ушолмаган орзуларимни рўёбга чиқара оладиган қудратли авлод бўлишига аминман!

Х а л қ

(Хор)

Халқлар бу шамъи ҳуснингни ёқар суҳбат аро,
Учмагай ҳаргиз Муқим, шамъи шабиетонинг сенинг.

П А Р Д А

1953.